جغرافیا و توسعه شماره ۴۵ زمستان ۱۳۹۵
وصول مقاله : ۱۳۹۵/۰۳/۰۳
تأیید نهایی : ۱۳۹۵/۰۷/۱۰
صفحات: ۱۲۰-۹۳

اولویّت‌سنجی شاخص‌های توسعه‌ی ایرانی اسلامی در تحقق آمایش سرزمین در استان خراسان رضوی (با رویکرد عدالت محوری)

دکتر میرنجف موسوی*[1]، فاطمه‌سادات کهکی[2]

چکیده

توسعه‌ی اقتصادی عادلانه، مهمترین هدف نظام اقتصادی اسلام است و آمایش یک نوع برنامه‌ریزی توسعه است که در چهارچوب هدف‌ها و سیاست‌های توسعه‌ی ایرانی اسلامی (با رویکرد عدالت محوری) در پی از میان برداشتن عدم تعادل‌های منطقه‌ای و نابرابری‌های اجتماعی و اقتصادی تلاش می‌کند. هدف تحقیق سنجش وضعیت نابرابری منطقه‌ای در شهرستان‌های استان خراسان رضوی و همچنین بررسی میزان اثرگذاری هریک از شاخص‌های توسعه ایرانی اسلامی (عدالت اقتصادی، عدالت اجتماعی، عدالت کالبدی، عدالت اکولوژی و عدالت فرهنگی) با رویکرد عدالت محوری در تحقق آمایش سرزمین استان و در نهایت اولویّت‌سنجی شاخص‌های توسعه‌ی ایرانی اسلامی در تحقق آمایش سرزمین استان خراسان رضوی است. نوع تحقیق کاربردی و توسعه‌ای و روش بررسی آن توصیفی- تحلیلی و پیمایشی است. جامعه‌ی آماری متخصصین جغرافیایی، اقتصادی و اجتماعی و حجم نمونه‌ی۱۲۰ پرسشنامه است که بر اساس روش نمونه‌گیری تصادفی انجام شد و همچنین تعداد ۴۰ شاخص تلفیقی توسعه مستخرج از سالنامه است. روش جمع‌آوری داده‌ها، کتابخانه‌ای و میدانی (پرسشنامه) است. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از مدل‌سازی معادلات ساختاری (LISREL)، فرایند تحلیل شبکه‌ای (ANP)، آنتروپی شانون، مدل (VIKOR)، تحلیل خوشه ای و ضریب پراکندگی است. نتایج حاصل از مدل ویکور نشان می‌دهد که نابرابری و عدم تعادل منطقه‌ای در بین شهرستان‌ها وجود دارد و با توجه به نتایج معادلات ساختاری و تحلیل شبکه‌ای، مؤلفه عدالت اکولوژیکی با میزان ضریب مستقیم و مثبت (۰/۹۹) به عنوان اولویّت اول و تأثیرگذارترین مؤلفه در تحقق آمایش سرزمین در استان خراسان رضوی شناخته شد و از آنجا که آمایش خود یک برنامه‌ریزی برای مناطق با توجه به پتانسیل‌ها و قابلیت‌های مناطق است اگر در برنامه‌های توسعه ماهیّت اولویّت‌ها به توسعه ایرانی اسلامی (عدالت محوری) تغییر جهت پیدا کند زمینه‌ی تحقق آمایش سرزمین در استان فراهم می‌شود.

کلیدواژه‌ها: توسعه‌ی ایرانی اسلامی، نابرابری، عدالت اجتماعی، آمایش سرزمین، خراسان رضوی.

۱- دانشیار جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه ارومیه *
۲- دانشجوی کارشناسی ارشد برنامه‌ریزی آمایش سرزمین، دانشگاه ارومیه
m.mousavi@urmia.ac.ir

مقدمه

توسعه‌ی اقتصادی یکی از اهداف مهم همه حکومت‌های جهان به خصوص در کشورهای در حال توسعه می‌باشد و از جمله مسائل مهم حکومت‌های سراسر دنیا علاوه بر بهبود شرایط اقتصادی اتباع کشور خود، مسأله‌ی عدالت اجتماعی می‌باشد *(قیصری، ۱۳۸۱: ۱۰۵)*. با توجه به اینکه هدف اصلی توسعه حذف نابرابری‌هاست، بهترین مفهوم توسعه، رشد همراه با عدالت اجتماعی است. بنابراین هدف کلی برنامه‌ریزی منطقه‌ایو توسعه‌ی اقتصادی برقراری عدالت اجتماعی و توزیع رفاه و ثروت در بین افراد جامعه است *(کیانی و دیگران، ۱۳۹۴: ۲)* و توسعه‌ی اقتصادی تنها وقتی ثمربخش و مترقی است که با فرهنگ انسانی و عدالت اجتماعی همسو باشد. بدون توجه به این دو جنبه‌ی اساسی، توسعه‌ی اقتصادی، اگر هم عملّی شود، راه‌گشای جامعه به سمت زندگی شرافت‌مندانه و آگاهانه نیست *(شهریاری، ۱۳۷۰: ۱۰۱)*. هدف‌اساسی توسعه‌ی‌پایدار نیز تأمین نیازهای اساسی، بهبود و ارتقاء سطح زندگی برای همه حفظ اداره‌ی بهتر سرزمین‌ها، آینده‌ی امن تر و سعادتمند، ذکر شده است *(Bahreyni & Maknoon, 2001:2)*.

یکی از اصول بنیادین که در اغلب ایدئولوژی‌ها از جمله دین اسلام مبنای برنامه‌ریزی محسوب میشود، اصل عدالت اجتماعی است که تفکر نهادها و برنامه‌ریزان بر مبنای آن شکل می‌گیرد و از اصولی است که به دلگرمی، انسجام روابط و توزیع عادلانه (و نه مساوی) دستاوردها و عواید بین شهر و روستا و شهروندان منجرخواهد شد. اصولاً در برنامه‌ریزی‌هایی که بر مبنای تئوری‌های غیرالهی هستند، عدالت اجتماعی در اولویّت دوم و به عنوان یک موضوع فرعی قلمداد می‌شود، لیکن در اسلام و ادیان الهی مسأله‌ی عدالت اجتماعی یک اصل است *(موسوی و باقری کشکولی، ۱۳۹۱: ۳۳)*. توسعه‌ی اقتصادی عادلانه، مهم‌ترین هدف نظام اقتصادی اسلام است *(جهانیان، ۱۳۸۶: ۱۷۵)*.

الگوی حاکم بر مصرف جوامع کنونی متأثر از الگوهای توسعه‌ای سکولاری است که پس از جنگ جهانی دوم حاکمیّت یافته‌اند و رسیدن به توسعه-یافته‌ها و جامعه‌ی مصرفی را تبلیغ می‌کنند *(جهانیان، ۱۳۸۸: ۶۷)*. بطوری که حاکمیّت نظریه‌های اقتصاد نئوکلاسیک و قطب رشد بر مبانی نظری نظام برنامه‌ریزی به وجود بی‌عدالت‌های منطقه‌ای و درون منطقه‌ای دامن زده است *(موسوی و مدیری،۱۳۹۴: ۱۸)*. در صورتی که فضای ایران غیر متعادل ساماندهی شود امکان دستیابی به عدالت اجتماعی وجود ندارد *(پاپلی‌یزدی،۱۳۸۳: ۵۶)*. دستیابی به عدالت اجتماعی و توسعه و برقراری تعادل میان پدیده‌های محیطی، اقتصادی و اجتماعی نیازمند سامان‌دهی فضا و آمایش سرزمین است *(ابراهیم‌زاده و موسوی، ۱۳۹۳: ۱۸)*. آمایش در واقع یک نوع برنامه‌ریزی توسعه است *(عندلیب و معطوف، ۱۳۸۸: ۶۰)*.

برنامه‌های آمایش سرزمین ضرورتی است که در چهارچوب هدف‌ها و سیاست‌های کلی توسعه، سازمان دهی فضای ملّی را پایه‌گذاری می‌کند *(ابراهیم‌زاده و موسوی، ۱۳۹۳: ۱۹)*. درباره‌ی ضرورت پرداختن به امر عدالت اجتماعی و بررسی سیر تحولات آن در ایران مبتنی بر بنیان‌های نظری و تجربی می‌توان به جرأت بیان نمود که مقوله‌ی "عدالت اجتماعی "یکی از مهمترین مسایل تعیین‌کننده در توسعه‌یافتگی در سطح جهانی و نیز در ایران است. با وجود اینکه در آثار بزرگان دینی و ملّی به روشنی به لزوم توجه به عدالت اجتماعی تأکید شده؛ اما بیشترین هزینه‌های

توسعه‌نیافتگی در ایران ناشی از کم‌توجهی عملی از سوی دولت‌ها به‌مقوله‌ی عدالت‌اجتماعی در سیاست‌ها و برنامه‌های توسعه‌ای می‌باشد. از جمله دلایل این امر، نبود تعریف مشخص و واحد در زمینه "عدالت اجتماعی" در کشور است. بر اساس موازین اسلامی و مشاهدات تاریخی، جامعه‌ای که تکلیف خودش را بر مبنای عدالت تعیین نکرده باشد، جامعه‌ای خواهد بود که علم، عقل و اخلاق (به عنوان مؤلفه‌های اصلی توسعه‌یافتگی) در آن رشد نخواهد کرد *(مؤمنی، ۱۳۹۴: ۱)*. قانون‌اساسی جمهوری اسلامی ایران مبتنی بر عدالت اجتماعی است. این تفکر ساماندهی فضا را به نحوی کاملاً متفاوت از آنچه قبل از انقلاب بود می‌طلبید.اما تفکر غالب بر مطالعات طرح پایه آمایش سرزمین‌اسلامی‌ایران که توسط وزارت برنامه و بودجه وقت (سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی فعلی) در سال ۱۳۶۴ تدوین گردید، تفکر سرمایه‌داری و عملاً در راستا و ادامه‌ی روند آمایش سرزمین با مخالفت مقامات سیاسی کشور واقع شد و عملاً طیّ حدود ۱۸ سال به فراموشی سپرده شد. هدف اصلی تفکر حاکم بر قانون اساسی جمهوری اسلامی رعایت عدالت اجتماعی است. در طیّ این سال‌ها علیرغم اجرای سیاست‌های اجرا شده از سوی مسؤولین در جهت توسعه و عمران مناطق محروم این سیاست‌ها به نتیجه‌ی مطلوب نرسید. بنابراین جهت ساماندهی توسعه‌ی این مناطق، اجرای درست و سنجیده‌ی عدالت اجتماعی، توجه به مناطق عقب‌مانده و چاره جویی برای مسأله‌ی تمرکزگرایی امری بسیار ضروری به نظر می‌رسد *(عزتی و همکاران، ۱۳۹۰: ۱۸۲)*.

استان خراسان رضوی با داشتن همسایگانی مانند افغانستان و پاکستان که از نظر توسعه‌یافتگی در جهان، رتبه‌های آخر را دارند و همچنین گستردگی مناطق مرزی و تنوع جغرافیایی و شرایط آب و هوایی و پراکنش نقاط سکونتگاهی و سطح پایین معیشت و رفاه همواره با مشکلاتی همراه است که در شکل‌گیری نابرابری مناطق تأثیرگذار است. همچنین با توجه به حاکمیّت الگوها و نظریه‌های غربی و بیگانه با ایدئولوژی اسلامی در طرح‌ها و برنامه‌های توسعه، نابرابری بین منطقه‌ای در استان خراسان رضوی نیز به تبعیت از شرایط کشور وجود دارد. با این وجود، هدف پژوهش حاضر اولویّت‌سنجی شاخص‌های عدالت محوری (عدالت اقتصادی، عدالت فرهنگی، عدالت کالبدی، عدالت اجتماعی، عدالت اکولوژیکی) در تحقق آمایش سرزمین استان خراسان رضوی است. در این راستا فرضیه و سؤال زیر مطرح می‌شود:

- به نظر می‌رسد بین نواحی ۲۸ گانه‌ی استان خراسان رضوی از نظر شاخص‌های توسعه‌ی نابرابری وجود دارد.
- اولویّت‌های شاخص‌های عدالت محوری در تحقق آمایش سرزمین استان خراسان رضوی کدامند؟

مبانی نظری تحقیق

توسعه، مفهومی مبهم و پیچیده است که از لحاظ نظری و سیاسی مورد بحث و بررسی قرار می‌گیرد *(Thomas,2004:2)*. توسعه از لحاظ لغوی، دارای معانی مشابهی همچون "تغییر اجتماعی، تکامل اجتماعی، رشد اجتماعی، مدرنیزه شدن و پیشرفت" می‌باشد. توسعه به معنی افزایش کیفی و به فعل درآوردن یک توان بالقوه می‌باشد. توسعه از نظر ادبی هم‌اسم است و هم‌فعل.در زبان لاتین دارای دو ریشه‌ی des به معنی نیروی منفی یا معکوس و Envelope به معنی درپوشش قراردادن،پوشش یا در میان گذاشتن، می‌باشد؛ بنابراین توسعه در ارتباط با رفع یک پوشش یا یک محدودیت است *(Frazier,1997:187)*.

توسعه روندی از بهبود کیفیت زندگی همه مردم و بالا بردن قابلیت سطح زندگی و اعتماد به نفس و آزادی است *(Todaro & Smit, 2012: 5)*. هدف کلی برنامه‌ریزی منطقه‌ای و یا توسعه‌ی اقتصادی برقراری عدالت اجتماعی و توزیع رفاه و ثروت در بین افراد جامعه است. عدم توازن در بین مناطق در جریان توسعه، موجب ایجادشکاف و تشدید نابرابری منطقه‌ای می‌شود که خود مانعی در مسیر توسعه است *(محمدی و دیگران، ۱۳۹۱: ۱۲۸)*.

توسعه‌ی منطقه ای در ایران در طول دهه‌ی اول بعد از انقلاب اسلامی، با هدف کاهش شکاف توسعه میان مناطق مختلف، ایجاد تعادل نسبی در توسعه‌ی منطقه‌ای،توجه ویژه به مناطق محروم، کنترل سیستم شهری و روستایی و توزیع سلسله مراتبی خدمات و ساختارهای زیربنایی در کلّ سرزمین، مدّ نظر قرار گرفت *(Sheikhi, 2001: 25)*. در چند دهه‌ی گذشته کشورهای جهان سوم در برنامه‌ریزی‌های منطقه‌ای ازتئوری‌هایی پیروی کرده‌اند که بیشتر از باختر زمین گرفته شده است و یکی از آنها، تئوری قطب رشد بوده است.

پیروان این تئوری بر آن بودند که اگر در یک نقطه (بیشتر شهرهای بزرگ) سرمایه‌گذاری صورت گیرد، سود این سرمایه‌گذاری رفته‌رفته به مناطق پیرامون هم می‌رسد و زمینه‌ساز توسعه‌ی منطقه‌ای خواهد شد. ولی این تئوری در کشورهای جهان سوم در عمل با موفقیت همراه نبوده است، چرا که موانع اقتصادی، اجتماعی و سیاسی در کشورهای جهان سوم به اندازه‌ای است که این مقوله را با مشکل مواجه کرده و نه تنها موجب رونق گرفتن مناطق پیرامون نشده بلکه به مهاجرت‌های گسترده از مناطق پیرامون به نقطه‌ای که در آن سرمایه‌گذاری شده انجامیده و توسعه‌ی نامتوازن و نابرابر منطقه‌ای به بار آورده است *(ضرابی و رحیمی، ۱۳۸۵: ۱۱۱)*. نابرابری مداوم در بین مناطق یکی از ویژگی‌های بسیاری از کشورهای توسعه یافته و در حال توسعه است *(Daly & hale, 2013: 3)*.

در واقع نابرابری‌های منطقه‌ای، تداوم چالش‌های توسعه در بیشتر کشورها را نشان می‌دهد *(Shankar & Shah, 2003: 1421)*. از آسیب‌های ناشی از عدم توازن منطقه‌ای می‌توان به مهاجرت، بیکاری و فقر، افزایش بزهکاری و جرم و جنایت، نارضایتی منطقه‌ای و قومی، خالی شدن روستاها و مناطق حاشیه‌ای، ایجاد مشکلات امنیتی برای کشور، واگرایی مناطق حاشیه‌ای و غیره، اشاره کرد *(سرور و اسماعیل‌زاده، ۱۳۸۶: ۸۲)*. در ادبیات توسعه رویکردها و راهبردهایی برای برنامه توسعه وجود دارد، از جمله رویکرد اقتصادی، رویکرد اجتماعی، رویکرد-کالبدی-فضایی و رویکرد جامع. این رویکردها برنامه‌های توسعه را متأثر می‌سازند و متناسب با تسلط تفکر هر رویکرد درونمایه برنامه‌ها نیز از راهبردهای آنها متاثر می‌شود *(میرکتولی و منافعی‌آذر، ۱۳۸۸: ۱۸۱)*. هر فرآیند توسعه‌ای که بدون توجه به جنبه‌های فرهنگی انجام شود باعث از دست دادن هویت می‌شود و به درجه‌های مختلف منجر به تشکیل طبقات متمایز اجتماعی و قرار گرفتن خبرگان در رأس قدرت کشورهای در حال توسعه می‌شود *(Nechifor, 1998: 64)*.

از دهه‌های قبل که اتکا به مدل‌های کلان و برجسته شدن نگرش بخشی، مبنای تهیه‌ی برنامه‌های توسعه قرار گرفته است، شکاف بین سیاست‌های رشد اقتصادی و توسعه‌ی مناطق کشور روزافزون شده و توزیع عادلانه‌ی امکانات و محرومیت‌زدایی که از مهمترین دغدغه‌های مطرح شده مسؤولان از ابتدای

انقلاب اسلامی تاکنون بوده است در اثر نگرش تمرکزگرا و اقتصاد محور نه تنها عدم تعادل‌ها را در پهنه‌ی سرزمین کاهش نداده‌اند، بلکه بعضاً موجب تشدید عدم تعادل‌های منطقه‌ای نیز شده‌اند و شاهد تمرکز حجم وسیعی از امکانات در نقاط محدود (مازاد بر توان اکولوژیک و ظرفیت) و باعث تمرکز جمعیّت کشور درهمان نقاط شده است و جمعیّت در گستره‌ی وسیعی از سرزمین رو به کاهش نهاده و به تبع آن، ثروت و منابع مالی به سمت مناطق مرکزی و فقر و محرومیت به‌سمت مناطق دوردست گسیل یافته است *(پورمحمدی، ۱۳۹۳: ۳)*.

شاید در مورد هیچ امری به اندازه‌ی عدالت در اسلام تأکید و سفارش نشده باشد. قرآن کریم ضمن توضیح تأکید بر عدالت در فرهنگ ادیان، بر پایبندی به عدالت در داوری (نساء: ۵۸/ مائده: ۴۵) تأکید می‌کند و از حقوق اقلیّت (مائده: ۵) و قرار گرفتن عدالت به عنوان اصل حاکم بر سیاست و سیره پیامبران سخن به میان می‌آورد (شوری: ۱۵/ ممتحنه، ۱۰-۸). در بسیاری از سوره‌های قرآن کریم بر عدالت اجتماعی تأکید شده است. قرآن کریم هدف انبیا را برقراری عدالت و قسط معرفی می‌نماید. امام علی(ع) نیز عدل را به عنوان "رستگاری و کرامت"، "بهترین فضیلت" و "بالاترین موهبت الهی" می‌داند و "مأنوس خلایق" و رعایت آن را موجب "افزایش برکات" ذکر می‌کند. به نظر امام علی(ع)، جوهره و هسته‌ی اصلی ایمان عدالت است و تمام نیکوی‌ها از آن سرچشمه می‌گیرد. از نظر ایشان ملاک حکمرانی عدل است و عدالت محکم‌ترین بنیانی است که در نظام اجتماعی وجود دارد. حضرت‌علی (ع) می‌فرمایند: "تحقیقات بهترین چیز برای حاکمان اقامه عدل است و ظهور محبت مردم (را به دنبال دارد) و به درستی که محبت مردم ظاهر نمی‌شود، مگر به سلامت سینه‌هایشان (به خالی‌بودن از کینه و بغض‌حاکمان)". امام خمینی (ره) هدف را عدالت اجتماعی معرفی نموده و می‌فرمایند: "غایت این است که مردم قیام به قسط بکنند. عدالت اجتماعی در بین مردم باشد" ایشان درجایی دیگر می‌فرمایند: "پیغمبر اسلام (ص) تشکیل حکومت داد مثل سایر حکومت‌های جهان، لکن با انگیزه‌ی بسط عدالت اجتماعی". قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز در اصول ۲، ۳، ۱۴، ۶۱ و ۱۰۹ عدالت را مورد تأکید قرار داده است *(رضایی، ۱۳۸۹: ۱۴۱-۱۴۰)*.

امروزه مشخص شده است که تحقق عدالت اجتماعی به عنوان مؤلفه‌ی اساسی در توسعه‌ی پایدار، منوط به از بین بردن عدم تعادل‌های فضایی از رهگذر آمایش سرزمین می‌باشد به عبارت دیگر تا موقعی که عدم تعادل‌ها در فضا و سرزمین وجود داشته باشد نمی‌توان صرفاً با برنامه‌های اقتصادی- اجتماعی به امحاء عدم تعادل‌های اجتماعی رسید لذا آمایش سرزمین نقش محوری در این زمینه ایفا می‌کند. آمایش سرزمین با تأکید بر روی فضاهای عقب‌مانده یا بکر، ضمن تقویت روزافزون این فضاها به تنظیم و تعادل‌بخشی به قطب‌های رشد می‌پردازد و سبب می‌شود که مؤلفه‌ی عدالت در فضا، عدالت در اجتماع و اقتصاد به مرور زمان تحقق عینی پیدا کند مسأله و چالشی که یکی از معضلات اساسی در تحقق توسعه‌ی پایدار محسوب می‌شود *(سرور و اسماعیل‌زاده، ۱۳۸۶: ۷۶)*. از این رو آمایش سرزمین، ضمن تکمیل و اعتلای نظام برنامه-ریزی کشور، می‌تواند پاسخگوی بسیاری از مسائل و کمبودهای مطرح شده درخصوص عدم‌تحقق عدالت فضایی- مکانی در کشور باشد. بدین ترتیب به نظر می‌رسد ضرورت تهیه و تدوین و پیاده‌سازی سند آمایش سرزمین به عنوان راهبردی ملّی و بلندمدت که حاوی سطوح مختلف فراملّی، ملّی و استانی باشد با رویکرد الگوی اسلامی- ایرانی پیشرفت و به منظور

تحقق عدالت فضایی- مکانی در ایران حتمی است *(ابراهیم‌زاده، ۱۳۹۴: ۳)*. برنامه‌های توسعه مهمترین ساز وکار حکومت برای تحقق عدالت در جامعه است. به همین دلیل توجه اساسی به عدالت اکولوژیکی، اقتصادی،کالبدی، اجتماعی و فرهنگی در برنامه‌نویسی و تنظیم آن در چارچوب عدالت اسلامی به ساخت‌یابی عادلانه جامعه و تعالی و پیشرفت متوازن در همه‌ی ابعاد، عرصه‌ها، قشرها و مناطق مختلف جغرافیایی کشور منجر می‌شود که، برنامه‌های آمایش سرزمین چارچوب مهمی در پیشرفت متوازن جامعه در تمام ابعاد و ساماندهی نابرابری‌های منطقه‌ای به شمار می‌روند *(موسوی و مدیری، ۱۳۹۴: ۱۷)*. در زیر نگاهی به پیشینه‌ی آنچه دیگران در زمینه این تحقیق یا موضوعات مشابه انجام داده‌اند پرداخته می‌شود؛

قیصری (۱۳۸۱) در پژوهشی با عنوان "کنکاشی پیرامون اهمیت عدالت در توسعه‌ی اقتصادی از منظر اسلام" با روش تحلیلی پرداخته است این مقاله کنکاشی در متون اسلامی برای یافتن نظر اسلام در مورد توسعه‌ی اقتصادی و اهمیت عدالت در توسعه است.درپایان چنین برداشت می‌کند اسلام با توسعه‌ی اقتصادی کاملاً موافق بوده ولی برای رسیدن به آن رعایت عدالت در همه ابعاد را اجتناب‌ناپذیر می‌داند و اصولاً توسعه‌ی اقتصادی بدون لحاظ کردن عدالت با معنای واقعی توسعه‌ی سازگار نیست.

پورسعید (۱۳۸۵) در مقاله‌ای با عنوان فراگیری و پایداری؛ اصول راهنمای تحقق عدالت اجتماعی در سند چشم‌انداز بیست ساله‌ی جمهوری اسلامی ایران در افق۱۴۰۴هجری شمسی را موردبررسی قرارمی‌دهد و سعی دارد تا متناسب با آنها، راهبرد و نقش مطلوب دولت‌ها را در بیست سال ترسیم نماید. و در پایان راهبرد توسعه‌ی مشارکتی و تعادل‌بخشی را به منظور عملّیاتی شدن اصول فراگیری و پایداری و در واقع تحقق عدالت اجتماعی پیشنهاد می‌کند. هزاوه‌ای (۱۳۸۵) در مطالعه‌ای تأثیرپذیری سیاست‌های توسعه در ایران از الگوهای مسلط غربی را به صورت تحلیلی مورد بررسی قرار داده است و به دنبال تبیین رابطه بین پارادایم‌های مسلط جهانی توسعه و توسعه‌نیافتگی ایران است. تأثیرپذیری کلیه‌ی سیاست‌ها و اقدامات توسعه در ایران از الگوهای مسلط غربی به ویژه در دوران پهلوی دوم و جمهوری اسلامی عامل اصلی ناکارآمدی سیاست‌های توسعه در ایران بوده است. غلبه‌ی گفتمانی توسعه‌ی‌غربی درجهان با سیاست‌های مورد نظر در ایران همسویی داشته بدون آنکه مقتضیات تاریخی، اجتماعی و فرهنگی ایران در این سیاست‌ها لحاظ شود.

منطقی و شعبانی سیچانی (۱۳۸۸) در تحقیقی با مرور منابع عمده و تحلیل نظرات، چهارچوب و نقشه راهی با تبیین چشم‌انداز ۱۴۰۴ و برنامه پنجم توسعه برای توسعه‌ی عدالت محور متناسب با جامعه ایران ارائه دادند. روش انجام تحقیق اسنادی و کتابخانه‌ای است که به صورت برداشت منطقی از اسناد بالا دستی و ادبیات توسعه و عدالت است، که در نهایت منجر به ارائه‌ی چارچوبی مفهومی با کارت امتیازی متوازن برای توسعه‌ی عدالت محور و یک نقشه راه پیشنهادی جهت رسیدن به توسعه‌ی ملّی شده است.

پایا (۱۳۸۸) در مقاله‌ای تحت عنوان "آیا الگوی ایرانی اسلامی دست یافتنی است؟" استدلال کرده که با توجه به آنکه همه‌ی الگوهای توسعه در زمره‌ی تکنولوژی‌ها محسوب می‌شوند و همه‌ی تکنولوژی‌ها به‌ظرف و زمینه‌ای که در آن به کار می‌روند، حساسند و علاوه بر آن حامل ارزش‌هایی هستند که طراحان و نیز به‌کاربرندگان در آنها به‌ودیعه می‌گذارند، تکمیل و

تدوین یک "الگوی ایرانی اسلامی توسعه" به مثابه یک "تکنولوژی بومی" ممکن است.

نوبخت (۱۳۸۹) در مقاله‌ای با عنوان"الگوی مطلوب توسعه ایرانی- اسلامی برای طراحی الگوی توسعه‌ی ایرانی اسلامی"، نخست اطلاعات لازم در خصوص مبانی نظری توسعه را بطور کتابخانه‌ای گردآوری و به-روش توصیفی مطالعه کرد. سپس با تحلیل محتوای اسناد فرادستی نظام، ویژگی‌های جامعه آرمانی در قانون اساسی و مشخصات جامعه توسعه یافته در سند چشم‌انداز با نظریه‌های توسعه به روش تحلیلی به مقایسه پرداخت. همچنین راهبردهای مناسب توسعه از تحلیل محیط‌های داخلی و خارجی و آگاهی از نقاط قوت، ضعف، فرصت و تهدیدSOWT نتیجه‌گیری شدند. درخصوص آگاهی از جایگاه اخلاق و فرهنگ در الگوی مطلوب توسعه، از تحلیل محتوای اسناد موجود و مرتبط استفاده شد و در ادامه‌ی مطالعه، روایی و پایایی یافته‌ها و نتایج پژوهش از روش دلفی مورد آزمون قرار گرفتند. در پایان با توجه به مطالعات انجام یافته و نتایج حاصله، الگوی توسعه‌ی‌ایرانی اسلامی با ۳ استراتژی،۴ بسته مشتمل بر ۱۵ اقدام اجرایی (به عنوان متغیّرهای مستقل) و ۱۷ نتیجه مقطعی، ۵ برآیند نتایج مقطعی و ۷ هدف بخشی (به عنوان متغیّرهای وابسته) و ۶ بعد از ابعاد توسعه به همراه اهداف نهایی و آرمانی توسعه، طراحی و پیشنهاد شد.

سلیمی‌فر (۱۳۸۹) در پژوهشی با عنوان "مقدمه‌ای بر الگوی توسعه‌ی اسلامی ایرانی" به تبیین ضرورت طراحی یک الگوی توسعه‌ی اسلامی ایرانی برای دستیابی کشور به توسعه (اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی و سیاسی) پرداخته است.نتیجه‌ی به دست آمده از مقاله این است که به دلایل متعددی کشور ما نیازمند داشتن الگوی توسعه ای است که مولود جهان‌بینی اسلامی بوده، با ظرف" توسعه "که کشور ایران می‌باشد، سازگار باشد. در پایان برخی موانع فراروی کشور جهت عبور از وضعیت فعلی و رسیدن به وضعیت مطلوب مورد اشاره قرارگرفته است.

باقی (۱۳۹۰) در پژوهشی تحت عنوان "تأمّلی در معنا و مبنای توسعه‌ی غربی و توسعه‌ی اسلامی- ایرانی" الگوی چهارمی از توسعه نه غربی، نه صوفیانه و نه دنیازده بلکه الگویی را که با فرهنگ ایرانی- اسلامی مرتبط است، بیان می‌کند. در تبیین این مدل از رهگذر نگاهی مقایسه‌ای و از منظر علوم انسانی مبانی توسعه‌ی غربی و توسعه‌ی ایرانی- اسلامی در محورهای فلسفی، اخلاقی، دینی، جامعه‌شناختی و تاریخی مورد تأمل و بررسی و نقد قرار گرفته و مرز دقیق مدل توسعه‌ی مورد نظر تبیین گردیده و پس از اشاره به لوازم و ارکان‌توسعه، پیشنهادات و راهکارهایی برای تحقق هرچه بهتر این مدل ارائه شده است.

حمزه‌پور (۱۳۹۰) در تحقیقی به تبیین مفاهیمی همچون توسعه دین محور، الگوهای بومی توسعه، مؤلفه‌های توسعه ایرانی اسلامی می‌پردازد و همچنین برخی ضرورت‌ها و ویژگی‌های الگوی توسعه‌ی اسلامی ایرانی اشاره می‌کند.

رضایی (۱۳۹۱) در مقاله‌ای به بررسی وضعیت عدالت اجتماعی در برنامه‌های توسعه‌ی جمهوری اسلامی ایران می‌پردازد.جامعه‌ی آماری آن برنامه‌های دوم و سوم و چهارم توسعه‌ی جمهوری اسلامی ایران است. در این تحقیق عدالت اجتماعی، توجه نسبتاً برابر به تمام حوزه‌های زندگی اجتماعی و ارزش‌های محوری آنها همراه با برابری در انواع آزادی‌ها و فرصت‌ها و نابرابری مشروط در تولید و توزیع ارزش‌های محوری است. تأثیرات بی‌توجهی به حوزه زندگی سیاسی و کم‌توجهی به حوزه زندگی اجتماعی در برنامه‌ها در وضعیت جاری جامعه نمایان است. اختلافات شدید

سیاسی، کاهش قابل توجه سرمایه‌های اجتماعی و افزایش انواع انحرافات اجتماعی از نشانه‌های آن است.

موسوی و مدیری (۱۳۹۴) در مقاله‌ای به اولویّت-سنجی شاخص‌های عدالت اسلامی- ایرانی در تحقق آمایش سرزمین و توسعه‌ی متعادل در ایران پرداختند. نوع پژوهش بنیادی ـ کاربردی و روش به کار رفته توصیفی ـ تحلیلی است. شاخص‌های بررسی عدالت، ۳۵شاخص عدالت اکولوژیکی، کالبدی، اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی است. جامعه‌ی آماری ۳۱ استان کشور است. ابزار گردآوری اطلاعات، مطالعه اسناد و مدارک و داده‌های سرشماری‌های عمومی نفوس و مسکن در شاخص‌های مختلف می‌باشد. جهت تجزیه و تحلیل داده‌ها از مدل‌های تحلیل شبکه و مدل‌سازی معادلات ساختاری استفاده شده است. نتایج حاصل از مدل تحلیل شبکه نشان می‌دهد، شاخص‌های عدالت اقتصادی با مقدار ۰,۲۸۲ بیشترین نقش را در نابرابری‌های منطقه‌ای در بین استان‌های کشور دارد. چرا که در اغلب شاخص‌های مورد مطالعه تفاوت‌هایی به لحاظ چگونگی توزیع ثروت و درآمد، گسترش فقر، سرانه درآمد خانوارها وجود دارد که منجر به عدم تحقق عدالت در جامعه می‌شود.

این تحقیق ابتدا شهرستان‌های استان را از نظر ۴۰ شاخص تلفیقی توسعه‌ی مورد سنجش قرار می‌دهد و وضعیت نابرابری بین مناطق استان را بیان می‌کند و سپس شاخص‌های توسعه‌ی ایرانی اسلامی با رویکرد عدالت محوری را: شامل ۵ مؤلفه : عدالت فرهنگی، عدالت اجتماعی، عدالت کالبدی، عدالت اقتصادی، عدالت اکولوژیکی که در تحقق آمایش سرزمین استان خراسان رضوی تأثیرگذار هستند را تبیین و مورد بررسی قرار می‌دهد. و بیان می‌کند که شکل‌گیری و به کارگیری درست هر کدام از این مؤلفه‌ها توسط متولیان امر، باعث توسعه‌ی این مناطق و کاهش نابرابری منطقه‌ای و در نهایت خود به خود باعث تحقق آمایش سرزمین می‌شود.

شکل زیر مدل مفهومی تحقیق را نشان می‌دهد؛

عنوان: مدل مفهومی تحقیق

مأخذ: نگارندگان و بهره‌گیری از (موسوی،۱۳۹۴) و (عیوضلو،۱۳۸۶)

مواد و روش

بر اساس مؤلفه‌های مورد بررسی، نوع تحقیق کاربردی و توسعه‌ای و روش بررسی آن توصیفی-تحلیلی و پیمایشی است. ابزار گردآوری اطلاعات، مطالعه‌ی اسناد و مدارک و داده‌های سالنامه آماری سال ۱۳۹۱ استان در شاخص‌های مختلف می‌باشد. اطلاعات مورد نیاز در خصوص مبانی نظری به روش کتابخانه‌ای گردآوری و اطلاعات میدانی به روش پرسشنامه گردآوری شده که از نخبگان و صاحب نظران نظرسنجی می‌شود. پرسشنامه از نوع محقق ساخته است و روایی آن توسط اساتید و کارشناسان علوم انسانی با روش صوری و مصاحبه‌ای سنجیده شده است. جامعه‌ی آماری کارشناسان و متخصصان دانشگاهی می‌باشد. حجم نمونه‌ی ۱۲۰ پرسشنامه است که بر اساس روش نمونه‌گیری تصادفی انجام شده است. در این پرسشنامه اطلاعات مربوط به سؤالات عمومی به صورت باز و دو ارزشی و چند ارزشی، و برای سؤالات تخصصی از طیف لیکرت شامل پنج گزینه (خیلی کم- کم- متوسط-زیاد-خیلی زیاد) استفاده شد.شاخص‌های توسعه‌ی مستخرج از سالنامه، تعداد ۴۰ شاخص تلفیقی(جدول شماره۱) است و شاخص‌های مورد بررسی توسعه‌ی ایرانی و اسلامی شامل: عدالت اقتصادی، عدالت اکولوژیکی، عدالت اجتماعی، عدالت فرهنگی و عدالت کالبدی در قالب ۵۰ گویه *(مستخرج از مطالعات نگارندگان و کتب و مقالات مختلف من‌جمله" موسوی،۱۳۹۴وعیوضلو، ۱۳۸۶")* است که با استفاده از نظرات کارشناسان و با توجه به هدف تحقیق که اولویّت‌سنجی شاخص‌های توسعه‌ی ایرانی اسلامی است، جمع‌آوری شده است. در تجزیه و تحلیل داده‌ها برای بررسی میزان تأثیرگذاری هر یک از شاخص‌های توسعه‌ی اسلامی ایرانی در تحقق‌پذیری و عدم تحقق‌پذیری آمایش سرزمین استان از مدل‌سازی معادلات ساختاری (LISREL) و برای اولویّت‌سنجی از فرایند تحلیل شبکه‌ی (ANP) استفاده شده است. برای وزن‌دهی شاخص‌های تلفیقی از مدل آنتروپی شانون و برای رتبه‌بندی مناطق از مدل VIKOR و برای سطح‌بندی از روش تحلیل خوشه‌ای(K-means cluster)و همچنین با استفاده از روش ضریب پراکندگی مشخص شد که شاخص‌ها تا چه حد بطور نامتعادل بین شهرستان‌ها توزیع شده است.

جدول ۱: شاخص‌های تلفیقی توسعه

ردیف	نام شاخص‌ها
شاخص‌های تلفیقی توسعه (اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، بهداشتی و ...)	۱- نرخ مشارکت، ۲- درصد شاغلان صنعت، ۳- شاغلان بخش معدن،۴- شاغلان بخش آموزش، ۵- سرانه ارزش افزوده شرکت‌های‌صنعتی،۶- درصد شاغلان بخش حمل و نقل به کل شاغلان، ۷- تعدادکشتارگاه دولتی به ازای ده‌هزارنفر،۸- تعداد ایستگاه آتش نشانی به ازای ده هزار نفر،۹- تعداد پارک عمومی به ازای ده‌هزار نفر، ۱۰- تعداد سینما به ازای ده هزارنفر، ۱۱- تعداد سالن نمایش، ۱۲- تعداد نمایشگاه به ازای ده هزارنفر، ۱۳- تعداد مراکز فرهنگی و هنری به ازای ده هزار نفر، ۱۴- تعداد پزشک عمومی به ازای ده هزار نفر، ۱۵- تعداد مراکز پرتونگاری به ازای ده هزار نفر، ۱۶- درصد باسوادی زنان، ۱۷- درصد دانش‌آموختگان دانشگاهی دکتری، ۱۸- درصد راه آسفالته روستایی، ۱۹- تعداد شرکت تعاونی حمل و نقل به ازای ده هزار نفر، ۲۰- دفترخدمات ارتباطی به ازای ده هزار نفر، ۲۱- تعداد پست بانک به ازای ده هزار نفر، ۲۲- درصد مشترکان گاز صنعتی، ۲۳- درصد شهرنشینی، ۲۴- درصد شاغلان، ۲۵- درصد مقامات عالی رتبه، ۲۶- درصد متخصصان، ۲۷- تعداد شرکت‌های تعاونی صنعتی، ۲۸- تعداد مشترکین برق صنعتی، ۲۹- تعداد واحدهای بانکی، ۳۰- درصد باسوادی، ۳۱- درصد دانش آموختگان دانشگاهی، ۳۲- تعداد پزشک متخصص، ۳۳- تعداد مراکز بهداشت، ۳۴- تعداد خانه بهداشت، ۳۵- تعداد آزمایشگاه، ۳۶- تعداد داروخانه، ۳۷- درصد شاغلان بخش خدمات، ۳۸- میزان ارزش افزوده در بخش معدن نسبن به کل ارزش افزوده، ۳۹- سهم ارزش افزوده شرکت تعاونی صنعتی به کل ارزش افزوده ۴۰- نرخ فعالیّت عمومی،

مأخذ: سایت مرکز آمار ایران، سالنامه آماری ۱۳۹۲ استان خراسان رضوی

محدوده‌ی مورد مطالعه

استان خراسان رضوی بخشی از استان پهناور خراسان است که با مصوبه دولت در سال ۱۳۸۳ و پس از تقسیم خراسان به سه قسمت شمالی، رضوی و جنوبی ایجاد شده است. این استان در سال ۱۳۹۱ بیش از ۱۱۶۰۰۰ کیلومتر مربع وسعت داشته که بین مدار جغرافیایی ۳۳ درجه و ۵۲ دقیقه تا ۳۷ درجه و ۴۲ دقیقه عرض شمالی از خط استوا و ۵۶ درجه و ۱۹ دقیقه تا ۶۱ درجه و ۱۶ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ قرار گرفته است. استان خراسان رضوی از شمال و شمال شرق به طول حدود۵۳۱/۶ کیلومتر دارای مرز مشترک با کشور ترکمنستان و از شرق به طول حدود ۳۰۲ کیلومتر مرز مشترک با کشور افغانستان دارد و از لحاظ مرزهای داخلی از شمال غربی با استان خراسان شمالی، از جنوب با استان خراسان جنوبی و از غرب و نیمه شمال غربی به استان‌های یزد و و سمنان محدود می‌باشد. بر اساس آخرین تقسیمات کشوری، استان خراسان رضوی در سال ۱۳۹۱ دارای ۲۸ شهرستان، ۷۰ بخش، ۷۲ شهر و ۱۶۴ دهستان بوده است. براساس آخرین سرشماری عمومی نفوس و مسکن در آبان ۱۳۹۰ جمعیّت استان برابر با ۵۹۹۴۴۰۲ نفر بوده است. درصد جمعیّت ساکن در نقاط شهری و روستایی استان به ترتیب ۷۱/۹ و ۲۸/۱ بوده است و جمعیّت استان حدود ۷,۹۸ درصد جمعیّت کشور را به خود اختصاص داده است. و در این استان شهرستان مشهد جمعیّتی بالغ بر ۳۰۶۹۹۴۱ نفر، پرجمعیت‌ترین که با سهم نسبی ۵۱,۲۱ درصد و شهرستان داورزن با جمعیّتی بالغ بر ۲۱۳۰۵ نفر که با سهم نسبی ۰,۳۵ درصد کم جمعیّت‌ترین، شهرستان‌های استان بوده‌اند. از این تعداد جمعیّت حدود ۱۴,۶۰ درصد در شهرستان‌های مناطق مرزی (۷ شهرستان) و ۵۱,۲۱ درصد جمعیّت در شهرستان مشهد و ۳۴,۱۹ درصد جمعیّت در بیست شهرستان دیگر ساکن هستند (۲۰ شهرستان). تعداد شاغلان کارگاه‌های صنعتی در سال۱۳۹۰ استان، ۶۸۲۳۹ نفر بوده است که از این تعداد ۵۴۰۳۲ نفر در شهرستان مشهد، ۶۰۳۶ نفر در شهرستان نیشابور، ۱۴۱۳ نفر در شهرستان فریمان و ۶۷۵۸ نفر در دیگر شهرستان‌های استان مشغول به کار بوده‌اند و ارزش افزوده‌ی این کارگاه‌ها ۲۴۰۶۴۷۳۸ میلیون ریال بوده که از این مقدار ۱۷۳۷۶۱۹۰ میلیون ریال از آن شهرستان مشهد، ۴۴۹۰۵۴۰ میلیون ریال سهم شهرستان نیشابور، ۴۷۷۹۶۶ میلیون ریال سهم شهرستان فریمان و ۱۷۲۰۰۴۲ میلیون ریال سهم دیگر شهرستان‌ها بوده است. طبق آمار سال ۱۳۹۱ تعداد ۷۷ شرکت تعاونی اعتبار در استان فعال بوده است که از این تعداد ۵۱ تعاونی در شهرستان مشهد، ۱۳ تعاونی در شهرستان سبزوار و ۱۳ تعاونی در بقیه شهرستان‌ها فعالیّت داشته است و اما تا پایان سال ۱۳۹۱ از ۱۹۱۶۴۱۸۹۲ میلیون ریال سپرده نزد بانک‌های استان، مبلغ ۱۳۴۹۲۴۸۴۸ میلیون ریال معادل ۷۰,۴۰ درصد از کل سپرده‌های استان به شهرستان مشهد تعلق داشته است و کمتر از ۳۰ درصد در بقیه‌ی شهرستان‌ها تعلق گرفته است (سالنامه آماری استان ۱۳۹۱). استان خراسان رضوی در مجاورت با کشورهای افغانستان و ترکمنستان در شرق کشور واقع شده است وسعت زیاد، پراکنش ناموزون نقاط سکونتگاهی به دلیل اثرپذیری از وضعیت خاص محیط طبیعی، واقع شدن در منطقه‌ای خشک و نیمه خشک، پایین بودن میزان بارندگی و توزیع نامناسب زمانی و مکانی، بالا بودن درجه تبخیر و تعرق و جدا افتادگی طبیعی و پراکندگی شدید نقاط سکونتگاهی و آشفتگی فضایی و نابرابری منطقه‌ای را به دنبال داشته و در بروز و شکل‌گیری

برخی از مناطق حاشیه‌ای و عقب‌مانده تأثیر زیادی داشته است *(کهکی و دیگران، ۱۳۹۴: ۳)*. در این میان شهرستان مشهد به دلیل قرارگیری بارگاه مطهر امام رضا(ع) و همچنین مرکزیّت اداری و سیاسی و تمرکز فعالیّت‌ها و نهادها که خود زمینه‌ساز فرصت‌های شغلی و تأمین رفاه زندگی ساکنان است به صورت قطب عمل کرده و بقیه‌ی شهرستان‌ها به صورت مرکزهایی وابسته به قطب و خیلی کم‌توسعه‌یافته‌تر از شهرستان مشهد عمل کرده‌اند.

تجزیه و تحلیل و یافته‌های تحقیق

-تحلیل‌نابرابری‌های‌ناحیه‌ای در استان‌خراسان‌رضوی

به کارگیری معیارها و روش‌های کمّی، جهت سطح‌بندی سکونتگاه‌ها در سیستم فضایی مناطق، نه تنها موجب شناخت تفاوت میان سکونتگاه‌ها می‌گردد، بلکه این سطح‌بندی معیاری برای تعیین مرکزیّت، همچنین تعیین انواع خدمات مورد نیاز و تعدیل نابرابری بین سکونتگاهها است *(احمدی و دیگران، ۱۳۹۴: ۱۱)*. بررسی شاخص‌های توسعه‌ای می‌تواند بیانگر وضعیت برخورداری و دسترسی افراد یک جامعه به امکانات آموزشی، فرهنگی و غیره باشد. در پژوهش حاضر برای رتبه‌بندی مناطق (شهرستان‌ها) خراسان رضوی و مشخص کردن میزان نابرابری بین آنها از ۴۰ شاخص‌توسعه ازبخش‌های مختلف‌اقتصادی، اجتماعی، فرهنگی، بهداشتی و غیره استفاده شد. برای مشخص شدن اهمیت هریک از متغیّرها وزن نسبی هر یک مشخص شد. در این پژوهش برای وزن‌دهی به ۴۰ شاخص انتخابی از روش آنتروپی شانون استفاده شد. سپس، به وسیله‌ی مدل ویکور به رتبه‌بندی هر یک از شهرستان‌ها با توجه به نتایج به دست آمده از روش آنتروپی شانون مبادرت گردید. طبق نتایج به دست آمده (جدول شماره‌ی ۲) شهرستان مشهد با مدار ویکور ۰ در رتبه‌ی اول، شهرستان نیشابور و خواف به ترتیب در رتبه‌های دوم و سوم با مقدار ویکور ۰/۵۲۳ و ۰/۶۰۶ قرار گرفتند و شهرستان‌های باخرز، زاوه و خوشاب به ترتیب با مقدار ویکور ۱، ۰/۹۸۲ و ۰/۹۷۸ در آخرین رتبه‌ها قرار گرفتند (نتایج به دست آمده از روش ویکور کاهشی و بین صفر و یک است یعنی عدد پایین‌تر نشان‌دهنده‌ی برخورداری بیشتر است و بالعکس).مدل‌ویکور حاوی دو مقدار (شاخص نارضایتی) RI و SI (شاخص مطلوبیت) است و شهرستانی که در رتبه‌ی نخست قرار گرفته و پایین‌ترین مقدار QI را به خود نسبت داده باید از نظر این دو مقدار هم پایین‌ترین شاخص را از آن خود کند تا تأییدکننده‌ی نتیجه‌ی درست باشد و با توجه به نتایج شهرستان مشهد در هر دو مقدار پایین‌ترین عدد را به‌دست آورده و این همچنین در مورد پایین‌ترین شهرستان یعنی شهرستان باخرز هم صدق می‌کند یعنی این شهرستان که در پایین‌ترین رتبه قرارگرفته باید ازنظر شاخص نارضایتی و شاخص مطلوبیت بالاترین عدد را به دست آورده باشد که نتایج مدل را تصدیق کند.

مقدار ویکور شهرستان مشهد و فاصله‌ی آن با شهرستان دوم خود گویای نابرابری از برخورداری از شاخص‌های توسعه می‌باشد که به‌صورت یک قطب مرکز درآمده و بقیه‌ی شهرستان‌ها به‌صورت پیرامونی عمل می‌کنند. شهرستان مشهد با توجه به وجود بارگاه مقدس امام رضا (ع) و درآمدهای ناشی از وجود زائران و همچنین مرکزیّت سیاسی و موقعیت اداری و تمرکزفعالیّت‌ها و نهادها که خود زمینه‌ساز فرصت‌های شغلی و تأمین رفاه زندگی ساکنان است رتبه‌ی نخست و شهرستان‌های زاوه و خوشاب و باخرز هم به دلیل اینکه شهرستان‌های تازه تأسیس هستند از امکانات کمتری نسبت به دیگر شهرستان‌ها بهره‌مند

هستند. بعد از رتبه‌بندی شهرستان‌ها توسط مدل ویکور و با توجه به نتایج به دست آمده از این روش، با استفاده از روش ضریب پراکندگی میزان نابرابری بین مناطق محاسبه شد. میزان ضریب پراکندگی هر چه بیشتر باشد نشان‌دهنده‌ی نابرابری بیشتر است در اینجا میزان ضریب پراکندگی ۰/۹۴۳ و تأییدکننده وجود نابرابری بین مناطق است. در نهایت با توجه به میزان ویکور با روش تحلیل خوشه‌ای شهرستان‌ها سطح‌بندی شدند در سطح برخوردار فقط شهرستان مشهد و درسطح نیمه‌برخوردار شهرستان‌های نیشابور، خواف، گناباد و کاشمر،در سطح کمتر برخوردار شهرستان‌های سبزوار، سرخس، بجستان، فیروزه، تربت‌حیدریه، تایباد و بردسکن، و در نهایت در سطح محروم یا فرو برخوردار از شاخص‌های توسعه شهرستان‌های فریمان، قوچان، درگز، تربت جام، چناران، کلات، جوین، جغتای، خلیل‌آباد، رشتخوار، مه ولات، بینالود، خوشاب، زاوه و باخرز قرار گرفتند. از تعداد بیست و هفت شهرستان استان خراسان رضوی (آمار شهرستان تازه‌تأسیس داورزن در سالنامه آماری با شهرستان سبزوار محاسبه شده است) ۱۴/۸ درصد از شهرستان‌ها در سطح نیمه‌برخوردار و ۲۵/۹ درصد در سطح کمتر برخوردار و ۵۵/۵ درصد در سطح محروم از برخورداری قرار گرفتند (شکل‌شماره ۱) که خود گویای وجود نابرابری بین مناطق ۲۷ گانه استان خراسان رضوی است. با توجه به نتایج به دست آمده مشاهده می‌شود که بین مناطق از نظر برخورداری از شاخص‌های توسعه عدم تعادل وجود دارد. مشهد به صورت قطب عمل کرده و بیشترین سرمایه و امکانات را در اختیار دارد و بقیه‌ی شهرستان‌ها به‌صورت پیرامون و وابسته به مرکز هستند.

جدول ۲: رتبه‌بندی شهرستان‌های استان بر اساس میزان ویکور

شهرستان‌ها	SI	RI	QI	رتبه بندی	سطح بندی
مشهد	۰/۸۲۸	۰	۰	۱	۱
نیشابور	۱/۰۹۴	۰/۲۹۰۲	۰/۵۲۳	۲	۲
خواف	۱/۱۲۳	۰/۳۸۳۴	۰/۶۰۶	۳	۲
گناباد	۱/۲۶۹	۰/۴۲۸۸	۰/۶۰۸	۴	۲
کاشمر	۱/۳۱۹	۰/۴۳۸۱	۰/۶۴۶	۵	۲
سبزوار	۱/۳۷۱	۰/۴۴۳۴	۰/۷۱۹	۶	۳
سرخس	۱/۴۲۸	۰/۴۴۸۴	۰/۷۸۸	۷	۳
بجستان	۱/۴۵۳	۰/۴۵۳۵	۰/۷۸۹	۸	۳
فیروزه	۱/۴۷۰	۰/۴۵۶۱	۰/۷۹۸	۹	۳
تربت حیدریه	۱/۴۸۴	۰/۴۵۶۷	۰/۸۱۶	۱۰	۳
تایباد	۱/۵۳۹	۰/۴۶۳۲	۰/۸۲۱	۱۱	۳
بردسکن	۱/۵۴۴	۰/۴۶۵۶	۰/۸۴۶	۱۲	۳
فریمان	۱/۵۷۲	۰/۴۶۶۷	۰/۸۶۰	۱۳	۴

ادامه جدول ۲

سطح بندی	رتبه بندی	QI	RI	SI	شهرستان‌ها
۴	۱۴	۰/۸۶۸	۰/۴۶۷۱	۱/۵۸۸	قوچان
۴	۱۵	۰/۸۷۱	۰/۴۶۷۳	۱/۵۹۶۲	درگز
۴	۱۶	۰/۸۷۹	۰/۴۶۷۴	۱/۵۹۶۴	تربت جام
۴	۱۷	۰/۸۸۰	۰/۴۶۹۷	۰/۶۴۴۵	چناران
۴	۱۸	۰/۹۰۱	۰/۴۷۰۰	۱/۶۴۹	کلات
۴	۱۹	۰/۹۰۵	۰/۴۷۱۱	۱/۶۵۰	جوین
۴	۲۰	۰/۹۰۸۲	۰/۴۷۲۲	۱/۶۵۳	جغتای
۴	۲۱	۰/۹۰۸۵	۰/۴۷۳۸	۱/۶۵۹	خلیل آباد
۴	۲۲	۰/۹۱۰۲	۰/۴۷۴۹	۱/۶۶۸	رشتخوار
۴	۲۳	۰/۹۱۰۶	۰/۴۷۵۸	۱/۶۷۲	مه ولات
۴	۲۴	۰/۹۲۰	۰/۴۷۶۲	۱/۶۷۵	بینالود
۴	۲۵	۰/۹۷۸	۰/۴۷۶۷	۱/۷۹۰	خوشاب
۴	۲۶	۰/۹۸۲	۰/۴۷۶۷	۱/۷۹۹	زاوه
۴	۲۷	۱	۰/۴۷۶۷	۱/۸۳۲	باخرز
		r+	۰/۴۷۶۷	۱/۸۳۲	s+
ضریب پراکندگی	۰/۹۴۳	r-	۰	۱/۸۲۸	s-

مأخذ: محاسبات نگارندگان، ۱۳۹۵

نتایج حاکی از آن است که برنامه‌های توسعه‌ای اجرا شده در سطح استان نتایج عادلانه‌ای در بر نداشته و برگرفته از عدالت اسلامی نیست چون مناطق استان به صورت نامتعادل توسعه یافته که خود باعث افزایش تضاد طبقاتی و ناهمگونی در ساختار فضایی استان شده است. طبق اصل چهل و هشت قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران "در بهره‌برداری از منابع طبیعی و استفاده از درآمدهای ملّی در سطح استان‌ها و توزیع فعالیّت‌های اقتصادی میان استان‌ها و مناطق مختلف کشور، باید تبعیض در کار نباشد، بطوری که هر منطقه فراخور نیازها و استعداد رشد خود، سرمایه و امکانات لازم در دسترس داشته باشد".

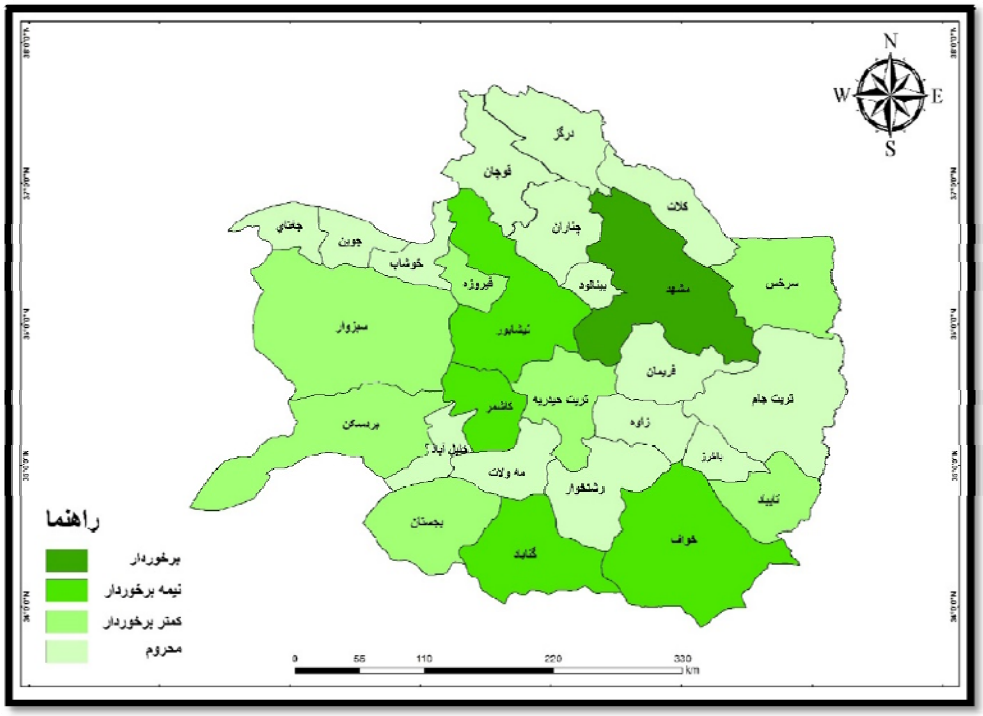

شکل ۱: سطح بندی نهایی مناطق استان از لحاظ برخورداری از شاخص‌های تلفیقی توسعه

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۵

برای رسیدن به عدالت اجتماعی باید تعادل فضایی و پراکنش معقول در برخورداری از امکانات و شاخص‌های توسعه رعایت شود و این نیازمند تغییر نگرش در ایده‌های پیاده شده در برنامه‌های توسعه است و باید برگرفته از فرهنگ و ایدئولوژی خودی و همچنین نیازمند دخالت برنامه‌ریزان منطقه‌ای می‌باشد که با شناخت دقیق پتانسیل‌ها و توان‌ها و ضعف نواحی برای مناطق برنامه‌ریزی کنند.

- مدل‌سازی معادلات ساختاری تأثیر مؤلفه‌های توسعه‌ی ایرانی اسلامی با رویکرد عدالت محوری در تحقق آمایش سرزمین

مدل‌سازی معادلات ساختاری، روش‌آماری منسجمی است که به‌تحلیل روابط بین‌متغیّرهای مشاهده شده و متغیّرهای مکنون می پردازد، نرم‌افزار لیزرل که برای اوّلین بار جورسکاگ و سوربوم (۱۹۹۳) آن را مطرح کردند،به‌نوعی،شبیه رگرسیون چندگانه است که از این نوع مدلسازی به عنوان روشی قدرتمند برای ارزیابی تعامل بین متغیّرها، روابط غیرخطی بین آنها، روابط بین متغیّرهای‌مستقل و لحاظ‌کردن خطاهای اندازه استفاده می‌شود *(موسوی‌و دیگران، ۱۳۹۳: ۱۶۳)*. نرم‌افزار لیزرل از قوی‌ترین نرم‌افزارهای تحلیل آماری است. که به بررسی روابط میان متغیّرها و تأثیر هر کدام از مؤلفه‌ها بر متغیّرها می‌پردازد. و همچنین برای رتبه‌بندی مؤلفه‌های مؤثر بر یک متغیّر، بررسی همبستگی میان متغیّرها و سنجش میزان تأثیر یک متغیّر بر متغیّر دیگر کاربرد دارد. این نرم‌افزار حاوی متغیّرهای قابل مشاهده و غیر قابل مشاهده یا پنهان

است. متغیّرهای پنهان به صورت مستقیم اندازه‌گیری نمی‌شوند بلکه به‌صورت مفاهیمی انتزاعی هستند و توسط چند متغیّر قابل مشاهده تعریف و در نقش معرف‌سنجش می‌شوند. پژوهش حاضر شامل ۵۰متغیّر قابل مشاهده است که مفاهیم عدالت اکولوژیکی، عدالت اقتصادی، عدالت اجتماعی، عدالت فرهنگی و عدالت کالبدی که از شاخص‌های توسعه‌ی ایرانی اسلامی با رویکرد عدالت محوری هستند را برای سنجیدن میزان تأثیرگذاری آنها در تحقق آمایش سرزمین استان مورد بررسی قرار می‌دهد. بعد از بررسی نظریه‌های تحقیق و ارزیابی مدل مفهومی نقش شاخص‌های توسعه ایرانی اسلامی در تحقق آمایش سرزمین استان خراسان رضوی عمده‌ترین متغیّرهایی که می‌توانستند برای الگوسازی لیزرل مفید واقع شوند در مجموع پنج متغیّر پنهان درونی شامل عدالت اکولوژیکی، عدالت اقتصادی، عدالت اجتماعی، عدالت فرهنگی و عدالت کالبدی تحت تأثیر یک متغیّر پنهان بیرونی با عنوان توسعه‌ی ایرانی اسلامی هستند که مطابق با اطلاعات جدول شماره (۳) معیارهای شاخص نیکویی برازش برابر ۰/۹۱ و شاخص نیکـویی بـرازش تعـدیل شـده برابر به ۰/۸۵شکل تقریبی میزان نزدیک به یک بوده (میزان شاخص نیکویی برازش و شاخص نیکویی برازش شده بین صفر و یک است و هرچه به عدد یک نزدیکتر باشند، نیکویی برازش مدل با داده‌های مشاهده شده بیشتر است و همچنین میزان کای اسکوار به درجه‌ی آزادی ۱,۵۴ است) و مدل مربوط، از بـرازش خـوبی برخوردار است. شاخص RMSEA، میانگین مجذور خطاهای مدل است. این میزان خطا اگر بین۰- ۰/۰۵ باشد ایده‌آل، و اگر بین۰/۰۵ - ۰/۰۸ باشد خطای قابل قبول و اگر بالاتر از ۰/۱ باشد نشان‌دهنده‌ی خطا بالا است و برازش ضعیفی دارد (شکل شماره ۲).

جدول ۳: شاخص‌های برازش مدل ساختاری عدالت محوری جهت بررسی میزان اثرگذاری در تحقق امایش

شاخص‌ها	نام شاخص	مدل اصلاح شده	برازش قابل قبول
برازش مطلق	نیکویی برازش	۰/۹۱	GFI > ۹۰
	نیکویی برازش اصلاح شده	۰/۸۵	AGFI > ۹۰
برازش تطبیقی	برازش نرمال نشده	۰/۹۴	NNFI > ۹۰
	برازش نرمال شده	۰/۹۲	NFI > ۹۰
	برازش تطبیقی	۰/۸۶	CFI > ۹۰
	برازش افزایش	۰/۹۱	IFI > ۹۰
برازش تقلیل‌یافته	شاخص برازش نرمال تقلیل یافته	۰/۷۰	بالاتر از ۵۰ درصد
	ریشه‌ی میانگین مربعات خطای برآورد	۰/۰۷	RMSEA کمتر از ۱۰ درصد

مأخذ: محاسبات نگارندگان،۱۳۹۵

بر اساس برآورد ضرایب استاندارد شده مدل ساختاری بر اساس تحلیل عاملی تأییدی تحقیق و سطح معناداری (α=۰/۰۷) به دست آمده در شکل ۲، تـأثیرات شاخص عدالت اکولوژی در تحقق آمایش سرزمین با ضریب‌مستقیم و مثبت ۰/۹۹، شاخص عدالت فرهنگی الگوی ایرانی اسلامی توسعه با ضریب مستقیم و مثبت ۰/۹۰، شاخص عدالت کالبدی با ضریب‌مستقیم و مثبت۰/۹۰، شاخص عدالت اجتماعی با ضریب مستقیم و مثبت ۰/۸۷ و شاخص عدالت اقتصادی با ضریب مستقیم و مثبت ۰/۸۶ درصد در تحقق آمایش سرزمین نقش داشته‌اند. بر اساس یافته‌های تحلیلی معادلات ساختاری هر اندازه پنج مؤلفه توسعه‌ی ایرانی اسلامی با رویکرد عدالت محوری مورد مطالعه و شاخص‌های آن در طرح‌ها و برنامه‌های توسعه بیشتر مورد توجه قرار بگیرند و برنامه‌ریزی و نظارت درست و دقیقی در دست باشد، آمایش سرزمین زودتر و موفق‌تر تحقق خواهد یافت و با فرهنگ جامعه سازگارتر و در نتیجه از نابرابری‌های موجود منطقه‌ای خواهد کاست اگر توجه و مدیریت درستی در برنامه‌های توسعه به شاخص‌های عدالت محوری نشود نتایج برنامه‌ها و طرح‌ها و در نتیجه آمایش اجرا شده موفقیتی نخواهد داشت و به شدت نابرابری‌ها اضافه خواهد شد. وسعت زیاد، پراکنش ناموزون نقاط سکونتگاهی به‌دلیل اثرپذیری از وضعیت خاص محیط طبیعی، واقع شدن در منطقه‌ای خشک و نیمه‌خشک، پایین بودن میزان بارندگی و توزیع نامناسب زمانی و مکانی، بالا بودن درجه تبخیر و تعرق و جدا افتادگی طبیعی و پراکندگی شدید نقاط سکونتگاهی و آشفتگی فضایی‌ونابرابری منطقه‌ای را در بین شهرستان‌های استان به دنبال داشته و در بروز و شکل‌گیری برخی از مناطق حاشیه‌ای و عقب-مانده تأثیر زیادی داشته است. نتایج مدل نشان می‌دهد مؤلفه‌ی عدالت اکولوژیکی تأثیر بیشتری در تحقق آمایش سرزمین استان دارد. هدف طرح پایه‌ی آمایش سرزمین توزیع بهینه‌ی جمعیّت و فعالیّت در سرزمین است به گونه‌ای که هر منطقه متناسب با قابلیت‌ها، نیازها و موقعیت خود از طیف مناسبی از فعالیّت‌های اقتصادی و اجتماعی برخوردار باشد

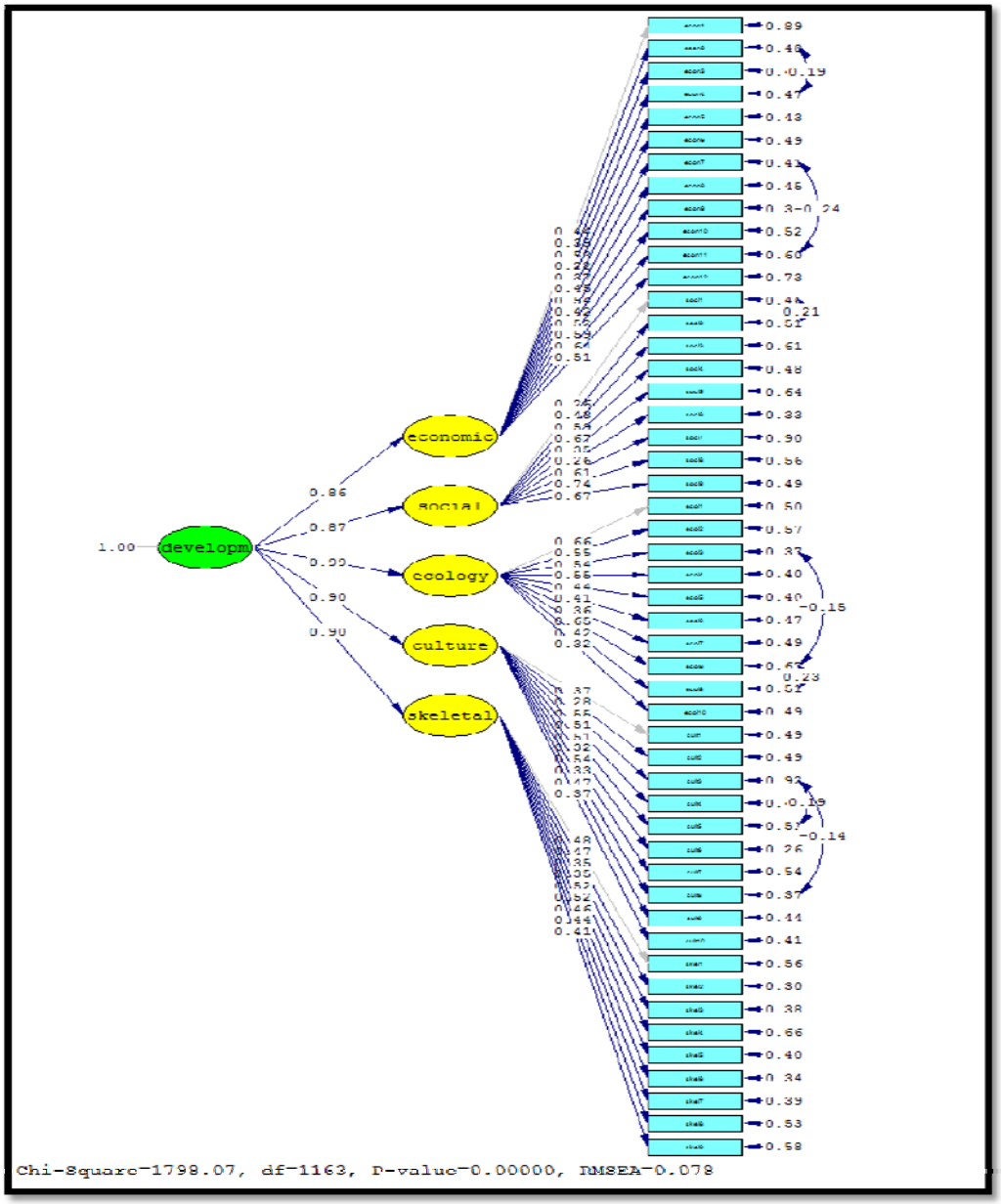

شکل ۲: خروجی نرم‌افزار لیزرل از تخمین غیراستاندارد تحلیل مسیر

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۵

بر اساس نتایج مدل‌سازی معادلات ساختاری مؤلفه عدالت اکولوژیکی تأثیرگذارترین مؤلفه است. نتایج نشان می‌دهد شاخص پراکنش متعادل جمعیّت در سازمان فضایی۰/۶۶(شهرستان‌مشهد ۰/۵۱ از جمعیّت استان را در خود جای داده است)، فراهم کردن امکانات برای بهره‌برداری از منابع با توجه به قابلیت‌ها ۰/۵۵، استفاده از سیستم‌های پویا و پایدار اکولوژیکی و حمایت از تنوع زیستی ۰/۵۴، استفاده از یک‌نظام

مدیریت تولید اکولوژیکی (کشاورزی ارگانیک) ۰/۵۵، لزوم حفظ محیط‌زیست در فعالیّت‌های اقتصادی ۰/۴۴، استفاده از منابع طبیعی تجدید شونده ۰/۴۱، استفاده از یک برنامه‌ریزی متعادل کاربری اراضی ۰/۳۶، ایجاد فرصت برابر برای تمامی مناطق در بهره‌برداری از معادن ۰/۶۵، دسترسی برابر در استفاده از منابع طبیعی ۰/۴۲، آموزش روش‌های کاهش اثرات منفی انسان بر محیط ۰/۳۲ در تحقق آمایش مناطق نقش دارند. ساختار فضایی استان خراسان رضوی حاکی از وجود عدم تعادل‌ها و نابرابری در سطح مناطق استان می‌باشد؛ بطوری‌که شهرستان مشهد به عنوان مرکز استان و با توجه به وجود بارگاه امام رضا (ع) و متأثر از عوامل ارادی که در شکل‌گیری فضا نقش دارند، سهم عمدهای از فعالیّت‌های تولیدی و خدمات و امکانات را به خود اختصاص داده و اکثریت قاطع جمعیّت (حدود ۰/۵۱ درصد) را نیز در خود جای داده است و اختلاف فاحشی با دیگر شهرستان‌ها دارد.

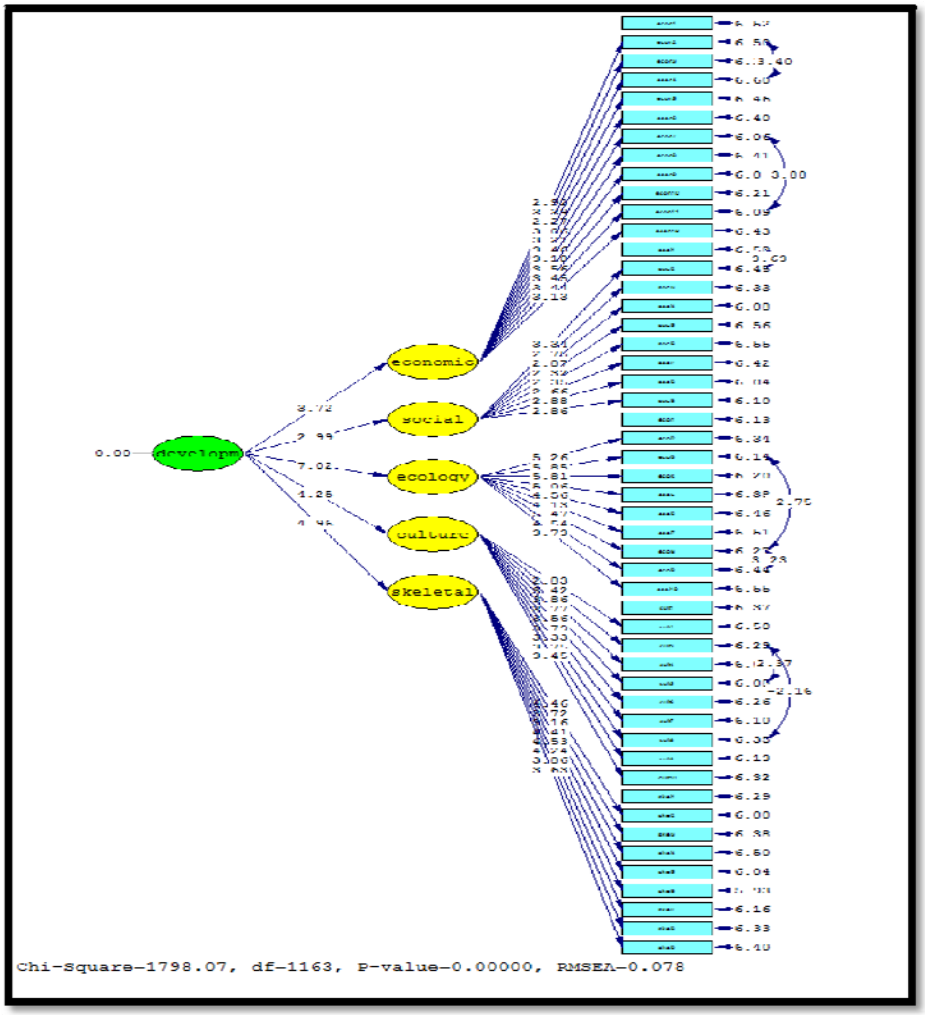

شکل ۳: نرم‌افزار لیزرل از اعداد معنی‌داری در تحلیل مسیر

تهیه و ترسیم: نگارندگان، ۱۳۹۵

ساختار فضایی غیرمتعادل امکان دستیابی به عدالت در بین مناطق را دشوار می‌کند از طرفی موضوع مورد بحث در آمایش سرزمین نابرابری‌های مناطق است و تأکید این برنامه بر فضاهای عقب مانده است تا با تقویت این فضاها و تعادل بخشی به مناطقی که به صورت مرکز و قطب توسعه درآمده‌اند به شکل‌گیری عدالت در مناطق کمک کند. برنامه‌ی آمایش سرزمین باید با رویکرد توسعه‌ی ایرانی اسلامی باعث شکل‌گیری عدالت بین مناطق شود. با اجرای دستور T-Value در محیط لیزرل بارهای عاملّی و خطاهای آن را بین مؤلفه‌ها و شاخص‌های عدالت محوری را در حالت اعداد معنی‌داری نشان می‌دهد چون مقادیر بارهای عامّلی بالای ۱/۹۶ است، اعداد معنی‌دار است (شکل شماره ۳). بر اساس نتایج مدل ساختاری (جدول شماره ۴) نشان می‌دهد شاخص ایجاد فرصت برابر برای تمامی مناطق در بهره‌برداری از معادن تأثیرات مستقیم (۰/۶۸) و غیرمستقیم (۰/۶۷) زیادی در مؤلفه‌ی عدالت اکولوژیکی دارد که با اجرای عادلانه آن می‌تواند در تحقق آمایش سرزمین تأثیرگذار باشد. شاخص حق برابر همه‌ی افراد در بر طرف کردن نیازها و موانع و مشکلات با میزان تأثیرات مستقیم (۰/۶۸) و غیر مستقیم (۰/۵۹) تأثیرگذارترین شاخص از مؤلفه‌ی عدالت اجتماعی است. شاخص جلوگیری از احتکار با میزان تأثیرات مستقیم (۰/۶۳) و غیرمستقیم (۰/۵۴) بیشترین تأثیرگذاری را در بین شاخص‌های عدالت اقتصادی، شاخص ارتقاءبخشی فرهنگ بر پایه‌ی هویّت اصیل اسلامی- ایرانی و نفی پذیرش الگوهای بیگانگان با تأثیرات مستقیم (۰/۵۵) و غیرمستقیم (۰/۴۹) تأثیرگذارترین شاخص عدالت فرهنگی و شاخص تأمین امکانات برابر در اتخاذ نوسازی و احیای سکونتگاه‌های‌شهری و روستایی با میزان تأثیر مستقیم (۰/۵۲) و غیرمستقیم (۰/۴۶) تأثیرگذارترین شاخص عدالت کالبدی بوده است.

جدول ۴: نتایج مدل ساختاری اولویّت‌سنجی شاخص‌های عدالت محوری

مؤلفه‌ها	شاخص‌ها	اثرات مستقیم	اثرات غیر مستقیم
عدالت اکولوژیکی	پراکنش متعادل جمعیت در سازمان فضایی	۰,۶۶	۰,۶۴۶۸
	فراهم کردن امکانات برای بهره برداری از منابع با توجه به قابلیت‌ها	۰,۵۶	۰,۵۴۸۸
	استفاده از سیستم‌های پویا و پایدار اکولوژیکی و حمایت از تنوع زیستی	۰,۵۴	۰,۵۲۹۲
	استفاده از یک نظام مدیریت تولید اکولوژیکی(کشاورزی ارگانیک)	۰,۵۶	۰,۵۴۸۸
	لزوم حفظ محیط زیست در فعالیت‌های اقتصادی	۰,۴۳	۰,۴۲۱۴
	استفاده از منابع طبیعی تجدید شونده	۰,۴۱	۰,۴۰۱۸
	استفاده از یک برنامه ریزی متعادل کاربری اراضی	۰,۳۶	۰,۳۵۲۸
	ایجاد فرصت برابر برای تمامی مناطق در بهره‌برداری از معادن	۰,۶۸	۰,۶۶۶۴
	دسترسی برابر در استفاده از منابع طبیعی	۰,۴۵	۰,۴۴۱
	آموزش روش‌های کاهش اثرات منفی انسان بر محیط	۰,۳۲	۰,۳۱۳۶
عدالت اجتماعی	برخورداری یکسان افراد از حقوق ، آزادی‌های فردی و اجتماعی	۰,۲۶	۰,۲۴۷
	دسترسی برابر همه افراد از امکانات و خدمات اجتماعی	۰,۴۱	۰,۳۸۹۵
	دسترسی برابر افراد به پایگاه و منزلت اجتماعی	۰,۵۵	۰,۵۲۲۵
	حفظ حقوق و کرامت انسانی در بهره برداری از حداقل کالاهای اولیه	۰,۶۱	۰,۵۷۹۵
	مسؤول بودن همه افراد در برابر اجرای قانون	۰,۳۲	۰,۳۰۴
	امکانات مساوی قانونی برای همه (برابری در مقابل قانون)	۰,۲۴	۰,۲۲۸
	برخورداری متعادل و متوازن اقشار آسیب دیده از نظام یارانه ای	۰,۵۷	۰,۵۴۱۵
	حق برابر همه افراد در بر طرف کردن نیازها و موانع و مشکلات	۰,۶۸	۰,۶۴۶
	افزایش کارایی سازمان‌ها(از طریق استفاده از تصمیم‌گیری‌های جمعی)	۰,۶	۰,۵۷
عدالت اقتصادی	ایجاد فرصت برابر برای تمامی مناطق در بهره‌برداری از معادن	۰,۴۴	۰,۳۸۲۸
	دسترسی برابر افراد به امکانات و خدمات اقتصادی	۰,۳۵	۰,۳۰۴۵
	استفاده متعادل از منابع طبیعی و مواهب عمومی همگانی	۰,۵۲	۰,۴۵۲۴
	توزیع متعادل ثروت (درآمد و هزینه‌ها)	۰,۲۲	۰,۱۹۱۴
	کارایی اقتصادی(استفاده بهینه از منابع)	۰,۳۷	۰,۳۲۱۹
	کارایی فنی و تخصصی(بهره‌برداری در بهترین موقعیت ممکن)	۰,۴۴	۰,۳۸۲۸
	نیروی انسانی آموزش دیده(افزایش بازدهی نیروی کار)	۰,۵۳	۰,۴۶۱۱
	استفاده متعادل از همه بخش‌های فعالیت‌های اقتصادی(صنعت ، کشاورزی ، خدماتی)	۰,۴۱	۰,۳۵۶۷
	اعتدال در به کارگیری و مصرف عوامل تولید	۰,۵۱	۰,۴۴۳۷
	رعایت اعتدال بین نسلی در بهره‌برداری از ثروت‌های طبیعی	۰,۵۹	۰,۵۱۳۳
	جلوگیری از احتکار	۰,۶۳	۰,۵۴۸۱
	استفاده از الگوی توسعه بومی	۰,۵	۰,۴۳۵
عدالت فرهنگی	دسترسی عادلانه همگان به اطلاعات و اخبار و سهیم کردن افراد در تصمیم‌گیری‌ها	۰,۳۷	۰,۳۳۳
	حق برابر همگان در افزایش آگاهی از حقوق شهروندی شان	۰,۲۸	۰,۲۵۲
	ارتقاء بخشی فرهنگ بر پایه هویت اصیل اسلامی-ایرانی و نفی پذیرش الگوهای بیگانگان	۰,۵۵	۰,۴۹۵
	حق برخورداری برابر در استفاده از فضاها و مراکز فرهنگی	۰,۵۱	۰,۴۵۹
	حق برخورداری از کالاها و خدمات فرهنگی متناسب با فرهنگ خودی	۰,۵۲	۰,۴۶۸
	دسترسی به فرصت‌های برابر آموزشی و تحصیلی	۰,۳۲	۰,۲۸۸
	شناسایی و حفظ سرمایه‌های فرهنگی (میراث فرهنگی، نمادها و اسطوره‌های ملی)	۰,۵۴	۰,۴۸۶
	احترام و به رسمیت شناختن تمایزهای فرهنگی ، قومی ، زبانی و مذهبی	۰,۳۳	۰,۲۹۷
	به حداقل رساندن آسیب‌های فرهنگی(بی اعتمادی، از خودبیگانگی فرهنگی)	۰,۴۸	۰,۴۳۲
	توزیع عادلانه و متوازن بودجهٔ فرهنگی بین مراکز فرهنگی و آموزشی	۰,۳۷	۰,۳۳۳
عدالت کالبدی	سرانهٔ مطلوب کاربری‌ها متناسب با میزان تراکم جمعیت در مناطق شهری و روستاییتوزیع	۰,۴۸	۰,۴۳۲
	متوازن سرانه‌ها با توجه به اصول صحیح مکانیابی	۰,۴۷	۰,۴۲۳
	دسترسی مناسب و برابر ساکنین سکونتگاه‌های شهری و روستایی به جاده‌ها ، بیمارستان‌ها	۰,۳۵	۰,۳۱۵
	جلوگیری از دادن رانت‌ها و امتیازها به گروهی خاص در مناطق	۰,۳۵	۰,۳۱۵
	برنامه ریزی در جهت رشد فیزیکی برنامه ریزی شده در سکونتگاه‌های شهری و روستایی	۰,۵۱	۰,۴۵۹
	تامین امکانات برابر در اتخاذ نوسازی و احیای سکونتگاه‌های شهری و روستایی	۰,۵۲	۰,۴۶۸
	دسترسی به زیرساخت‌ها و سیاست‌های تشویقی در مناطق کمتر توسعه‌یافته	۰,۴۶	۰,۴۱۴
	استفادهٔ برابر همهٔ ساکنین مناطق و سکونتگاه‌ها از فضاهای شهری	۰,۴۴	۰,۳۹۶
	تامین نیازها متناسب با مناطق و سکونتگاهها	۰,۴۱	۰,۳۶۹

مأخذ: محاسبات نگارندگان

- اولویّت‌سنجی شاخص‌های توسعه‌ی ایرانی اسلامی با رویکرد عدالت محوری با مدل ANP

مدل ANP[1] فرایند تحلیل شبکه‌ای و شکل عمومی تر و گسترش یافته مدلAHP است که توسط توماس ساعتی مطرح گردیده است و برای مواقعی به کار می‌رود که بین معیارها و زیرگزینه‌ها وابستگی متقابل وجود داشته باشد و اجازه تحلیل مسائل مختلف را با داشتن رابطه‌های متقابل بین عناصر می‌دهد. روش تحلیل شبکه به تصمیم گیرنده اجازه ساخت یک شبکه به جای سلسله مراتب را می‌دهد. تعیین روابط موجود در ساختار شبکه‌ای یا تعیین درجه وابستگی‌های متقابل بین معیارها باهم وگزینه‌ها، مهمترین کار روش تحلیل شبکه است. یکی از مجموعه محاسبات مدل ANP ساختار سوپر ماتریس نامتقارن است (داده‌های خام) با استفاده از مفهوم نرمال کردن، سوپرماتریس ناموزون به سوپرماتریس موزون (نرمال) تبدیل می‌شود. در سوپرماتریس موزون جمع عناصر تمامی ستون‌ها برابر با یک می‌شود. سوپرماتریس موزون از نرم‌افزار سوپردسیژن استخراج می‌شود. در نهایت سوپرماتریس حد (ایده‌آل) محاسبه می‌شود. سوپرماتریس حد با توان رساندن تمامی عناصر سوپرماتریس موزون به دست می‌آید. این عمل آنقدر تکرار می‌شود تا تمامی عناصر سوپر ماتریس شبیه هم شود. سوپر ماتریس حد محاسبه شده با نرم‌افزار سوپردسیژن اولویّت‌نهایی شاخص‌ها و گزینه‌ها را به‌دست می‌دهد (جدول شماره‌ی ۵). مطابق با نتایج به دست آمده از پیمایش نظر کارشناسان و نخبگان در مدل ANP تأثیرگذارترین مؤلفه‌ی توسعه‌ی ایرانی اسلامی مؤلفه‌ی عدالت اکولوژیکی در تحقق آمایش شناخته شده است. با توجه به آیه‌ی ۸ سوره‌ی رعد و آیه‌ی ۳ سوره‌ی طلاق ؛ وَ کُلُّ شَیْءٍ عِنْدَهُ بِمِقْدارٍ (۸)؛ قَدْ جَعَلَ‌اللَهُ لِکُلِّ شَیْءٍ قَدْراً (۳) درست است که خداوند طبیعت را به‌گونه‌ای آفریده و روابط اجزای آن را طوری سامان‌دهی نموده که پاسخ‌گوی همه‌ی نیازهای بشر باشد، اما مسلماً طبیعت نمی‌تواند جوابگوی این همه حرص و ولع انسان‌ها باشد؛ زیرا این جهان بر پایه‌ی قانون‌مندی‌های خاصی بنا شده که هر چیزی در آن قدر و اندازه‌ی معینی دارد. از آنجا که آمایش خود یک برنامه برای مناطق با توجه به پتانسیل‌ها و قابلیت‌ها است شاخص‌های عدالت اکولوژیکی اگر در چهارچوب توسعه‌ی ایرانی اسلامی در برنامه‌ها مورد توجه قرار بگیرد زمینه‌ی تحقق آمایش سرزمین فراهم می‌شود دومین اولویّت به شاخص‌های عدالت اجتماعی داده شده که با ایجاد حق برابر همه افراد در برطرف کردن نیازها و موانع و مشکلات وحفظ حقوق و کرامت انسانی در بهره‌برداری از حداقل کالاهای اولیّه و غیره در تحقق آمایش تأثیر داشته باشد. اولویّت سوم به شاخص‌های عدالت اقتصادی داده شده (جلوگیری از احتکار و رعایت اعتدال بین نسلی در بهره‌برداری از ثروت‌های طبیعی و غیره). اولویّت چهارم به شاخص‌های عدالت فرهنگی (ارتقاءبخشی فرهنگ بر پایه‌ی هویّت اصیل اسلامی-ایرانی و نفی پذیرش الگوهای بیگانگان و شناسایی و حفظ سرمایه‌های فرهنگی (میراث فرهنگی، نمادها و اسطوره‌های ملّی و غیره) و اولویّت پنجم به شاخص‌های عدالت کالبدی (تأمین امکانات برابر در اتخاذنوسازی و احیای‌سکونتگاه‌های شهری و روستایی و برنامه‌ریزی در جهت رشد فیزیکی برنامه‌ریزی شده در سکونتگاه‌های شهری و روستایی و غیره).

1-Analytic Network Process

جدول ۵ : اوزان به دست آمده از سوپرماتریس در ANP

Name	Graphic	Ideals	Normals	Raw
عدالت اجتماعي		0.842033	0.226953	0.113477
عدالت اقتصادي		0.718986	0.193788	0.096894
عدالت اكولوژيكي		1.000000	0.269530	0.134765
عدالت فرهنگي		0.616635	0.166202	0.083101
عدالت كالبدي		0.532503	0.143526	0.071763

جدول۶ : نرخ ناسازگاری مدل شبکه‌ای ANP

شاخص‌های عدالت محوری	عدالت اقتصادی	عدالت اجتماعی	عدالت اکولوژیکی	عدالت فرهنگی	عدالت کالبدی
نرخ ناسازگاری	۰/۰۱۳۴	۰/۰۲۲۲	۰/۰۱۴۷	۰/۰۱۱۷	۰/۰۱۲۴

مأخذ: نگارندگان،۱۳۹۵

جدول شماره (۶) نرخ ناسازگاری بین شاخص‌ها را نشان می‌دهد. نرخ ناسازگاری بین شاخص‌ها نباید از ۰,۱ بیشتر باشد تا نتایج قابل قبول باشد. با توجه به نتایج به دست آمده نرخ ناسازگاری شاخص‌های مؤلفه‌ها، هیچ کدام بالای ۰,۱ نیست. شاخص‌های مؤلفه عدالت فرهنگی کمترین ناسازگاری را دارند و شاخص‌هایمؤلفه عدالتاجتماعی بیشترین ناسازگاری بین شاخص‌ها را در بین مؤلفه‌ها دارند.

نتیجه

نتایج تحقیق حاضر نشان‌دهنده‌ی وجود عدم تعادل در توسعه و ساختار فضایی مناطق استان است که باعث تضاد طبقاتی در برخورداری ناعادلانه از شاخص‌های توسعه شده است به نحوی که فقط شهرستان مشهد در سطح برخوردار قرار گرفته و به صورت قطب عمل کرده و بیشترین سرمایه و امکانات را در اختیار دارد و ۰/۵۱ از جمعیّت استان را در خود جای داده است و بقیه‌ی شهرستان‌ها به صورت پیرامون و وابسته به مرکز هستند. ۱۴/۸ درصد از شهرستان‌ها در سطح نیمه‌برخوردار و ۲۵/۹ درصد در سطح کمتر برخوردار و ۵۵/۵درصد در سطح محروم از برخورداری قرار گرفتند که خود گویای وجود نابرابری بین مناطق ۲۷ گانه استان خراسان رضوی است. ما به دنبال توسعه‌ای هستیم که منطبق برشریعت، فرهنگ و ساختار منطقه‌ای که در آن زندگی می‌کنیم باشد. با توجه به سند چشم‌انداز بیست‌ساله، ایران کشوری است توسعه‌یافته با جایگاه اول اقتصادی، علمی و فناوری در سطح منطقه با هویّت اسلامی و انقلابی، الهام‌بخش در جهان اسلام و با تعامل سازنده و مؤثر در روابط بین‌الملل.توسعه یافته، متناسب با مقتضیات فرهنگی، جغرافیایی و تاریخی خود، متکی بر اصول اخلاقی و ارزش‌های اسلامی، ملّی و انقلابی، با تأکید بر مردم‌سالاری دینی، عدالت اجتماعی، آزادی‌های مشروع، حفظ کرامت و حقوق انسان‌ها و بهره‌مندی از امنیت اجتماعی و قضایی و غیره و همچنین طبق اصل چهل و هشت قانون اساسی جمهوری اسلامی

ایران "در بهره‌برداری از منابع طبیعی و استفاده از درآمدهای ملّی در سطح استان‌ها و توزیع فعالیّت‌های اقتصادی میان استان‌ها و مناطق مختلف کشور، باید تبعیض در کار نباشد، بطوری‌که هر منطقه فراخور نیازها و استعداد رشد خود، سرمایه و امکانات لازم در دسترس داشته باشد". توجه به کلیه‌ی مناطق در برنامه‌های گذشته توسعه مورد تأکید بوده است ولی به دلیل ماهیّت اولویّت‌هایی که در برنامه‌ها در نظر گرفته شده و دغدغه‌های اجراکنندگان برنامه‌ها، آمایش سرزمین تحقق نیافته و باعث واگرایی بیشتر مناطق و عدم تعادل در ساختار فضا شده است.

نتایج معادلات ساختاری حاصل از پیمایش نظر کارشناسان نشان می‌دهد تـأثیرات شاخص عدالت اکولوژی توسعه‌ی ایرانی اسلامی در تحقق آمایش سرزمین با ضریب مستقیم و مثبت۰/۹۹، شاخص عدالت فرهنگی الگوی ایرانی اسلامی توسعه با ضریب مستقیم و مثبت ۰/۹۰، شاخص عدالت کالبدی با ضریب مستقیم و مثبت ۰/۹۰، شاخص عدالت اجتماعی با ضریب مستقیم و مثبت ۰/۸۷ و شاخص عدالت اقتصادی با ضریب مستقیم و مثبت ۰/۸۶ درصد در تحقق آمایش سرزمین تأثیر دارند. نتایج فرایند تحلیل شبکه‌ای در اولویّت‌سنجی شاخص‌های توسعه‌ی ایرانی اسلامی در تحقق آمایش سرزمین اولویّت اول را به مؤلفه عدالت اکولوژی با میزان ۰/۲۶۹، اولویّت دوم به عدالت اجتماعی ۰/۲۲۶، اولویّت سوم عدالت اقتصادی ۰/۱۹۳، اولویّت چهارم به عدالت فرهنگی ۰/۱۶۶ و اولویّت پنجم به عدالت کالبدی ۰/۱۴۳ داده است. برای رسیدن به عدالت اجتماعی باید تعادل فضایی و پراکنش معقول در برخورداری از امکانات و شاخص‌های توسعه رعایت شود و این نیازمند تغییر نگرش در ایده‌های پیاده شده در برنامه‌های توسعه است و باید برگرفته از فرهنگ و ایدئولوژی خودی و همچنین نیازمند توجه بیشتر به آمایش سرزمین و دخالت برنامه‌ریزان منطقه‌ای می‌باشد که با شناخت دقیق پتانسیل‌ها و توان‌ها و ضعف نواحی برای مناطق برنامه‌ریزی کنند. در این راستا شناخت ظرفیت‌های محیطی یک ناحیه و تنظیم صحیح و منطقی خدمات مناسب به آنها به منظور بهر گیری بهینه از این قابلیت‌ها از گام‌های اولیه و اساسی است که باید به نحوی استوار از جانب کارشناسان مسؤول برداشته شود.

پیشنهادها

- تمرکززدایی از شهر مشهد، تغییر نقش و عملکرد شهر مشهد و ارتقای آن در صنایع پیشرو، آموزشی و خدمات برتر در جهت تقویت نقش فراملی آن.
- تعادل‌بخشی در سازمان فضایی استان خراسان رضوی از طریق ایجاد زیرساخت‌ها در نواحی محروم و تقویت شهرهای میانی استان خراسان رضوی نظیر سبزوار، گناباد، نیشابور، فریمان، تربت‌جام و خواف جهت ایجاد کانون‌های جدید توسعه و همچنین ایجاد قطب‌های توسعه‌ی منطقه‌ای بر مبنای منابع موجود محلی؛
- توجه به توسعه و گسترش صنایع، کشاورزی و دامپروری و تأکید بر افزایش سهم تولیدات دانش محور و ارتقاء سطح‌فن‌آوری به منظور رفع نیازهای ملی و کشورهای همجوار؛
- برای رسیدن به اهداف بلندمدت، رشد همگون و مداوم باید به امر تخصص، بهداشت و درمان و دیگر اقدامات زیربنایی چون ارتباطات و راهسازی در مناطق محروم بهای کافی داده شود.
- ایجادجو اطمینان برای سرمایه‌گذاری‌های‌خصوصی داخلی و خارجی در شهرستان‌های مرزی استان

توسط دولت و عملکردی کردن و ایجاد کارکردهای مختلف در شهرستان‌های مرزی و شهرهای جدید موجود.

- ایجاد زمینه‌های لازم جهت بهره‌برداری از معادن در شهرستان‌هایی که پتانسیل برای ایجاد معدن را دارند، جهت محرومیت‌زدایی از شهرستان‌های محروم.
- آمایش سرزمین یک علم است که ما باید برای اینکه بتوانیم به نیازهای جامعه‌مان پاسخ دهیم باید یک راهبرد و روش‌شناسی خاصی داشته باشد تا نتایج معقول به بار آورد. ایدئولوژی ما اسلام است و باید در برنامه‌های توسعه و برنامه‌ریزی‌ها افکار برنامه‌ریزان و سیاستمداران و متولیان امر توسعه با توجه به قوانین منبعث از اسلام طراحی و اجرا شوند.
- تهیه‌ی طرح‌های توسعه و عمران منطقه‌ای و ناحیه‌ای با تأکید بر برنامه‌ریزی‌های آمایشی، آمایش سرزمین یک نوع برنامه‌ریزی برای توسعه است. با توجه به اینکه آمایش سرزمین یک سیاست مبتنی بر عدالت اجتماعی است. در برنامه‌های توسعه، دید آمایشی داشته باشیم و طبق علم و اصول و مفاهیم آمایشی برنامه‌ها را به جلو ببریم.
- با توجه به ضرورت تنظیم الگوی پیشرفت کشور بر اساس الگوی اسلامی- ایرانی، جامعه نیازمند یک الگوی صحیح توسعه است. این الگوی صحیح توسعه می‌تواند از طریق اجرای صحیح آمایش سرزمین تقویت شده و حاصل آید.

منابع

- قرآن کریم.
- ابراهیم‌زاده، عیسی (۱۳۹۴). تحلیلی بر چالش‌ها و آسیب‌های تحقق عدالت فضایی- مکانی در ایران از منظر آمایش سرزمین، چهارمین کنفرانس الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت. پیشرفت ایران. گذشته، حال، آینده. تهران.
- ابراهیم‌زاده، عیسی؛ میرنجف موسوی (۱۳۹۳). روش‌ها و تکنیک‌های آمایش سرزمین، سازمان مطالعه و تدوین کتب علوم انسانی(سمت)، تهران.
- احمدی، عبدالمجید؛ میرنجف موسوی؛ فاطمه‌سادات کهکی (۱۳۹۴). تحلیل نابرابری فضایی شهرستان‌های استان کردستان با استفاده از شاخص‌های توسعه، دومین کنگره بین‌المللی و پنجمین همایش ملّی عمران و توسعه شهری. سنندج.
- باقی، عبدالرضا (۱۳۹۰). تاملّی در معنا و مبنای توسعه‌ی غربی و توسعه‌ی اسلامی- ایرانی، فصلنامه تحقیقات سیاسی و بین‌المللی. شماره هفتم. دانشگاه آزاد اسلامی واحد شهرضا. تابستان ۱۳۹۰. صفحات ۱۵۸-۱۲۵.
- پایا، علی (۱۳۸۸). آیا "الگوی توسعه ایرانی-اسلامی" دست‌یافتنی است؟، فصلنامه علمی-پژوهشی روش‌شناسی علوم انسانی. سال ۱۵. شماره ۶۰. پژوهشگاه حوزه و دانشگاه. پاییز۱۳۸۸. صفحات ۶۰-۳۱.
- پاپلی‌یزدی، محمدحسین (۱۳۸۳). عدالت اجتماعی و توسعه (کاربرد ایدئولوژی در آمایش سرزمین)، فصلنامه تحقیقات جغرافیـایی. شـماره ۷۴. دانشگاه اصفهان، صفحات ۲۹-۱.

- پورسعید، فرزاد (۱۳۸۵). فراگیری و پایداری؛ اصول راهنمای تحقق عدالت اجتماعی در ایران ۱۴۰۴ ه.شمسی، فصلنامه مطالعات راهبردی. سال نهم. شماره دوم. شماره مسلسل ۳۲. پژوهشکده مطالعات راهبردی. تابستان۱۳۸۵. صفحات۳۵۳-۳۱۹.
- پورمحمدی، سیدحمید (۱۳۹۳). برنامه ششم توسعه؛ آمایش سرزمین و توسعه منطقه‌ای، روزنامه‌ی دنیای اقتصاد. شماره ۳۳۱۳. کد خبر:DEN-۸۳۲۴۳۴.
- حمزه‌پور،علی (۱۳۹۰). ضرورت‌ها و ویژگی‌های الگوی توسعه‌ی اسلامی ایرانی، فصلنامه استراتژیک راهبرد معاصر. مرکز تحقیقات استراتژیک تهران. ۱۴-۱.
- جهانیان، ناصر (۱۳۸۶). بنیادهای توسعه اقتصادی عادلانه در اسلام، فصلنامه علمی- پژوهشی اقتصاد اسلامی. سال هفتم. شماره ۲۵. باشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. قم. صفحات ۱۷۸- ۱۵۷.
- جهانیان، ناصر (۱۳۸۸). مصرف فراگیر و پایدار در سایه‌ی آموزه‌های توسعه‌ی اسلامی،فصلنامه علمی-پژوهشی اقتصاد اسلامی. سال نهم. شماره ۳۴. باشگاه فرهنگ و اندیشه اسلامی. قم. صفحات ۹۶-۶۷.
- رضایی، علیرضا (۱۳۸۹). شاخصه‌های توسعه از منظر اسلام، قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و امام خمینی (ره)، نشریه معرفت سیاسی. سال دوم. شماره ۱ (پیاپی ۳). مؤسسه آموزشی و پژوهشی امام خمینی(ره). قم. صفحات ۱۴۷-۱۲۵.
- رضایی،محمدحسین(۱۳۹۱). مطالعه عدالت اجتماعی در برنامه‌های توسعه از نگاهی نو، دو فصلنامه علمی و پژوهشی مدیریت‌اسلامی. سال بیستم. شماره ۲. دانشگاه جامع امام حسین (ع). تهران. پاییز و زمستان ۱۳۹۱. صفحات ۵۴-۳۳.
- سلیمی‌فر، مصطفی (۱۳۸۹). مقدمه‌ای بر الگوی توسعه اسلامی‌ایرانی،کتاب نخستین نشست اندیشه‌های‌راهبردی، الگوی اسلامی ایرانی پیشرفت، متن سخنرانی‌های نشست (۳۷). تهران.
- سرور، رحیم؛ حسن اسماعیل‌زاده (۱۳۸۶). آمایش سرزمین، پیش‌نیاز عدالت اجتماعی (مقدمه‌ای بر نقش آمایش سرزمین در تحقق عدالت اجتماعی و توسعه پایدار)، فصلنامه علمی- پژوهشی جغرافیای سرزمینی. سال چهارم. شماره ۱۴. دانشگاه آزاد اسلامی (واحد علوم و تحقیقات). تهران، صفحات ۸۸-۷۵.
- شهریاری، پرویز (۱۳۷۰). توسعه اقتصادی(همراه با فرهنگ انسانی و عدالت اجتماعی)،نشر توسعه. تهران.
- ضرابی، علی‌اصغر؛ بهنام مغاتی‌رحیمی (۱۳۸۵). تأثیر جهانی شدن بر عدالت اجتماعی با تأکید بر عدالت فضایی، مجله اطلاعات سیاسی- اقتصادی. شماره ۲۳۲-۲۳۱. مؤسسه اطلاعات.تهران. صفحات ۱۱۳- ۱۰۶.
- عزتی، نصرالله؛ اسفندیار حیدری‌پور؛ ناصر اقبالی (۱۳۹۰). نقش و جایگاه آمایش مناطق مرزی در نظام برنامه‌ریزی (مطالعه موردی: مناطق مرزی ایران)، فصلنامه علمی پژوهشی نگرش‌های نو در جغرافیای انسانی. سال سوم. شماره چهارم. دانشگاه آزاد اسلامی واحد گرمسار. صفحات ۱۹۷-۱۷۹.
- عندلیب، علیرضا؛ شریف معطوف (۱۳۸۸). توسعه و امنیت‌در آمایش مناطق مرزی ایران، فصلنامه باغ نظر. سال ششم. شماره دوازدهم. تهران. صفحات۷۶-۵۷.
- عیوضلو، حسین (۱۳۸۶). شاخص‌های عدالت اقتصادی (ارائه‌ی شاخص‌هایی جهت ارزیابی عملکرد و تحلیل جهت‌گیری سیاست‌های توسعه در راستای تحقق عدالت اجتماعی)،مجمع تشخیص مصلحت نظام. تابستان ۱۳۸۶.
- قیصری، رجبعلی (۱۳۸۱). کنکاشی پیرامون اهمیت عدالت در توسعه‌ی اقتصادی از منظر اسلام. فصلنامه علمی پژوهشی پژوهش‌های اقتصادی. سال دوم. شماره پنجم و ششم. دانشگاه تربیت مدرس. تهران. صفحات ۱۲۷- ۱۰۵.
- کهکی، فاطمه‌سادات؛ مصطفی کیانی؛ میرنجف موسوی (۱۳۹۴). بررسی میزان نابرابری‌های ناحیه‌ای در استان خراسان رضوی و راهبردهای آمایشی آن با استفاده از مدل‌های تحلیل عاملّی و تحلیل خوشه‌ای، همایش ملّی جایگاه علوم گردشگری در آمایش سرزمین و توسعه منطقه‌ای. گرگان.

- کیانی، مصطفی؛ فاطمه‌سادات کهکی؛ میرنجف موسوی (۱۳۹۴). تبیین نقش شاخص‌های توسعه‌ی اقتصادی و اجتماعی در آمایش و توسعه متوازن استان چهارمحال بختیاری، اولین همایش ملّی گردشگری. جغرافیا و محیط زیست پاک. همدان.
- محمدی، جمال؛ اصغر عبدلی؛ محمد فتحی بیرانوند (۱۳۹۱). بررسی سطح توسعه‌یافتگی شهرستان‌های استان لرستان به تفکیک بخش‌های مسکن و خدمات رفاهی-زیربنایی، کشاورزی و صنعت. نشریه تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی. سال دوازدهم. شماره ۲۵. دانشگاه خوارزمی تهران. صفحات ۱۵۰-۱۲۷.
- منطقی، منوچهر؛ مهدی شعبانی‌سیچانی (۱۳۸۸). توسعه عدالت محور و الگوی ایرانی-اسلامی آن، فصلنامه تخصصی پژوهش‌های میان رشته‌ای قرآن کریم. سال اول. شماره سوم. جهاد دانشگاهی . تهران. تابستان۱۳۸۸. صفحات ۳۲- ۱۷.
- موسوی، میرنجف؛ رسول ملکی نظام‌آباد؛ علی باقری کشکولی (۱۳۹۳). مدل‌سازی معادلات ساختاری نقش مساجد در توسعهٔ گردشگری مذهبی(مطالعه موردی: مسجد جامع عتیق شیراز)، نشریه مطالعات نواحی شهری. دانشگاه شهید باهنر کرمان. صفحات ۱۷۲-۱۵۱.
- موسوی، میرنجف؛ علی باقری کشکولی (۱۳۹۱). ارزیابی توزیع فضایی کیفیت زندگی در محلات شهر سردشت، مجله پژوهش و برنامه‌ریزی شهری. سال سوم.شماره نهم. دانشگاه آزاد اسلامی واحد مرودشت. صفحات ۱۱۸-۹۷.
- موسوی، میرنجف؛ مهدی مدیری (۱۳۹۴). اولویّت‌سنجی شاخص‌های عدالت اسلامی- ایرانی در تحقق آمایش سرزمین و توسعه ی متعادل در ایران، دوره ۲۴. شماره ۹۵. سازمان جغرافیایی نیروهای مسلح. تهران.
- مؤمنی، فرشاد (۱۳۹۴). گزارش نشست تخصصی جایگاه و نقش عدالت اجتماعی در توسعه پایدار و متوازن منطقه‌ای، نشریه توازن. سال اول. شماره ۲۱. شماره مسلسل ۳۱. وزارت کشور. تهران.صفحات۲-۱.
- میرکتولی، جعفر؛ رضا منافعی‌آذر (۱۳۸۸). درآمدی به اقتصاد فضا، انتشارات دانشگاه گلستان. چاپ اول. گرگان.
- نوبخت، محمدباقر (۱۳۸۹). الگوی مطلوب توسعه ایرانی اسلامی، معاونت پژوهش‌های اقتصادی (گروه پژوهشی اقتصاد کار). مرکز تحقیقات استراتژیک. تهران.
- وب سایت مرکز آمار ایران (۱۳۹۱). سالنامه آماری.
- هزاوه‌ای، سیدمرتضی (۱۳۸۵). تأثیرپذیری سیاست‌های توسعه در ایران از الگوهای مسلط غربی، دو فصلنامه دانش سیاسی. شماره ۴. دانشگاه امام صادق(ع). تهران. پاییز و زمستان ۱۳۸۵. صفحات ۲۰۰-۱۶۵.
- Bahreyni, S.h. & R. Maknoon (2001). Sustainable Urban Development from Mind to Action Journal of Environmental Studies, 27:41-60.
- Daly. Mary., Galina Hale (2013). Persistence of Regional Inequality in China, Federal Reserve Bank of San Francisco Working Paper Series, 2013-06.
- Frazier, J.G, (1997). Sustainable Development: Modern elixir or sack dress? Environmental Conservation, 24(2): 182-193.
- Sheikhi, M. (2001). Regional planning in Iran (1981-2001). Urban Management Quarterly, No.6, PP:18-26.
- Nechifor,Lulia(1998). Culture, Economic Devel Opment and the Third World Unesdoc Studies and Reports of the Unit of Cultural Research and Management - No. 6.
- Shankar, R. and Shah, A., (2003), Bridging the Economic Divide within Countries: A Scorecard on the Performance of Regional Policies in Reducing Regional Income Disparities, World Development, Vol. 31, No. 8, PP:. 1421–1441.
- Todaro, Michael P, Stephen C.smit (2012) Economic Development. Addison-Wesley.